

MARTA KRAKOWIAK

Institute of Linguistics and Literary Studies, Faculty of Humanities,
University of Natural Sciences and Humanities in Siedlce
 <https://orcid.org/0000-0002-6404-0832>

Syntax in the stories by children with the fetal alcohol syndrome

ABSTRACT: When a pregnant woman consumes alcohol, the child may end up having physical, mental, cognitive, and social problems. The most dangerous among these problems is known as the fetal alcohol syndrome (FAS). An important indicator of the level of functioning of people with FAS is provided by the syntactic system, the structure of utterances being an exponent of sentence-forming skills. This article presents the results of a study of the syntactic skills of FAS children. An analysis of the utterances of six- and ten-year-olds suffering from FAS has shown differences in the scope of the application of syntactic formulas and rules in comparison to their peers from control groups. The reduced level of syntactic competence in children with FAS is indicated by the limited number of syntactic constructions used to make a story, the low average sentence length, the more frequent use of single rather than compound utterances, and the low variation in syntactic constructions in texts produced by FAS children.

KEYWORDS: fetal alcohol syndrome (FAS), syntax, syntactic competence, language and communication difficulties, syntactic disorders

Składnia w opowiadaniach dzieci z alkoholowym zespołem płodowym

STRESZCZENIE: Kobieta, spożywając alkohol w czasie ciąży, może przyczynić się do wystąpienia u swojego dziecka problemów natury fizycznej, psychicznej, poznawczej i społecznej. Najbardziej niebezpiecznym powikłaniem jest alkoholowy zespół płodowy (*fetal alcohol syndrome*, FAS). Ważnym wskaźnikiem poziomu funkcjonowania osób z FAS jest system składniowy, ponieważ budowa wypowiedzi stanowi wykładnik umiejętności zdaniotwórczych. W artykule zaprezentowano wyniki badań dotyczących umiejętności składniowych dzieci z FAS. Analiza wypowiedzi sześciu- i dziesięcioletków z FAS pokazała różnice w zakresie stosowania schematów i reguł składniowych w porównaniu do ich rówieśników z grup kontrolnych. Na obniżony poziom kompetencji składniowej u dzieci z FAS wskazuje ograniczona liczba konstrukcji składniowych tworzących opowiadanie, niska średnia długość zdań, częstsze posługiwanie się wypowiedziami pojedynczymi niż złożonymi oraz niewielkie zróżnicowanie struktur składniowych w tekstach tych dzieci.

SŁOWA KLUCZOWE: alkoholowy zespół płodowy (FAS), składnia, kompetencja składniowa, trudności językowe i komunikacyjne, zaburzenia składniowe

Development of the syntax system

Grammar, of which syntax is one of the elements, is an integral part of any language, as it allows the information contained in utterances to take proper form and become more comprehensible. Activation of grammatical rules, which are the basis for the organization of verbal messages, occurs early in a child's life. At first, he or she listens to the language of those around them and encodes certain communication patterns into their consciousness. This process is facilitated by an innate predisposition to acquire a language system. A few months later, the child begins to speak using the simplest language constructions, or holophrases. The formation of these one-element syntactic units is the first manifestation of grammaticalization in the child's active speech, appearing mostly at the turn of the first and second year of life. The performance of holophrases "is the evidence of the application of the scheme: a linguistic message is at least an utterance (in its minimal form: a one-word utterance)" (Łuczyński, 2010, p. 10).

The lack of a clear boundary between a word and a sentence continues until the second half of the second year of life. The then-present dismembered utterances are made in their original form and are interpretable on the basis of the current context. Paweł Smoczyński (1955, p. 109) states:

The specificity of the child's speech of this period is, among other things, that each word is not only the name of an object or activity, but it means everything that is connected with this object or activity, what relates to this object or activity, and finally what the child expects from this object and activity. It is something different than in a language – a global sign, an as yet undifferentiated complex, and can therefore simultaneously perform the function of an utterance.

The author's words are confirmed by other researchers (Aitchison, 1976; Filipiak, 2002; Kurcz, 2005), who write about the emergence of single-word utterances that are syncretic and global in meaning. Although a little language user does not have extensive vocabulary, he or she is able to express their needs through facial expressions and gestures. The factors that organize an utterance at this time include intonation, accent, and pause. In contrast, there are no syntactically relevant grammatical elements.

"The next phase of a child's grammatical development requires the acquisition of the ability to form word compositions within an utterance. It is preceded by the development of passive language, including the quantitative growth of mental vocabulary and the ability to understand multi-word messages" (Łuczyński, 2010, pp. 10–11). Leon Kaczmarek calls this stage of linguistic development the

sentence period (1953, p. 5–6). After mastering about fifty words by the end of the 2nd year of life, the child begins to combine them into simple (mostly two-word) sentence constructions with relatively generalized functions (Porayski-Pomsta, 2011, p. 195). An analysis of such messages created by two-year-olds around the world shows that they express the same thoughts and intentions (Gleason & Ratner, 2005, p. 397). Thanks to them, a few-year old child is capable of verbally drawing other people's attention to what interests him or her or what he or she wants to achieve. Using two-word utterances, the child initially expresses negation, lack of something, request/demand, and later defines an action and its performer, persons and objects, relations and places.

According to researchers (Vasta, Haith & Miller, 2004, p. 419), "a child, when he or she begins to utter phrases composed of two or three words, may use the same utterances to express different meanings". The functions performed by such compositions include:

- nomination – naming, labeling or identifying;
- negation – rejection, denial;
- non-existence – defining something that is over or gone;
- repetition – repeating something;
- thing – feature – determining the feature of an object;
- possessor – property – naming two objects, one of which is property of the other;
- performer – action – identifying the person performing the action;
- action – object – describing the action performed on an object;
- subject – object of action – specifying a person doing something (for) another person;
- action – object of action – naming an action performed towards another person;
- thing – location – specifying the name and location of the object.

In the simple syntactic constructions constructed by the child, the first units with morphological structure appear, along with grammatical errors. Despite the presence of linguistic defects, the syntactic constructions formed are understandable to people from the child's immediate environment. On the other hand, strangers may have difficulty in recognizing the content of utterances. With time, clusters of several words are enriched with other components, taking the form of short sentences.

As messages become longer, grammar develops. This happens in the late 2nd and early 3rd year and in the second half of the 3rd year of life. A few-year-old child, before he or she starts using grammatically correct utterances, first observes certain regularities in the texts of older speakers, as Smoczyński (1955, p. 144) mentions: "It is not until the present period that one can see in the child's speech traces of the formation of the sense that words in adult utterances are mutually dependent and, in addition to their meaning, convey relations between objects and phenomena." The author's observations are confirmed by the words of Lise Eliot (2003, p. 513) who writes:

The most fascinating thing about the way children learn grammar is that they don't do it by trial and error, but discover the rules for combining different classes of words. First of all, this means that they intuitively pick up the differences between the different parts of speech [...]. They quickly learn to match and decline these different parts to give them the meaning they want to convey.

The same applies to the word order in a sentence, for it seems that a few-year-old child building his or her first sentences realizes that only certain arrangements are possible in their language. Thus, the child constructs utterances according to certain rules even though he or she has never heard of them (Gopnik, Meltzoff & Kuhl, 2004, p. 129).

Around the age of 3, the emergence of dismembered, relatively extended or multifunctional utterances can be observed in terms of syntax (Porayski-Pomsta, 2011, p. 195). In this case, the syntactic relations develop, so that next to the subject (functioning as a vocative) there is also a predicate, a complement, and later a grammatical modifier and adverbials. The most common utterance forms are represented by singular sentences, followed by coordinate complex sentences. However, subordinate constructions appear marginally. Taking into account the intention of the utterance, one can notice the disappearance of exclamation marks in favour of indicative and question sentences.

At that time the way of expressing syntactic relations is also enriched, because apart from the techniques used so far (pragmatic, mimic and gestural means), a few-year-old child starts to use grammatical elements more and more often, with a special emphasis on syntagmatic connotation, thanks to which he or she quickly acquires the language (Smoczyński, 1955, pp. 9–41).

The development of syntax is closely linked to the development of inflection, which begins with noticing formal and meaning differences between the following parts of speech: noun, verb, adjective, adverb and numeral. According to some authors, the emergence of individual parts of speech and the development of sentence structure are inextricably linked. The process of their development was traced by Stanisław Kowalski (1962, p. 71):

- first stage (12–18 months) – the period of appearance of nouns and verbs corresponds to the stage of single word sentences;
- second stage (18–25 months) – accumulation of adjectives and adverbs in the child's vocabulary is connected with the stage of incomplete sentences;
- third stage (third year of life) – the timing of pronouns, prepositions and conjunctions corresponds to the short sentence stage;
- fourth stage (the end of the third and the beginning of the fourth year of life) – a period of complementation and expansion of the range of individual parts of speech is connected with the stage of complete sentences.

In terms of the case category of the singular case, the following appear in turn: the genitive (partial, possessor), the nominative (person concerned, further object), the dative, the accusative (object), the locative and the instrumental. The development of verbal inflection, on the other hand, includes the occurrence of the imperative, the infinitive, the present tense, the past tense, and the future tense in turn. However, the lack of number and genus categories in conjugation is characteristic (Smoczyński, 1955, pp. 9–41).

According to Kaczmarek (1953, pp. 47–59), the speech of a three-year-old is basically formed, as the child should have mastered the basics of the language system by that time. The syntactic changes that then occur are clearly visible and thus easy to describe. In subsequent years, under the influence of new experiences and environmental influences, this subsystem of language will continue to enrich and mature.

According to Mirosław Michalik (2011), the time of particularly intensive growth of syntactic skills is between the ages of five and seven, when the child produces increasingly longer texts. In the spontaneous utterances of a six- to seven-year-old, complex constructions prevail over single ones, built mostly from three or four elements. “The individual components appear with varying frequency, the basis, of course, being the subject and the predicate, while in the group of denominations the speakers use mainly adverbials and grammatical objects, which clearly predominate, especially compared to the almost minimal number of grammatical modifiers” (Święcicka, 1997, p. 238). Among the compound constructions, two- and three-component sentences are the most common, although longer constructions are also present. The compound utterances are dominated by the paratactic way of combining constituent sentences. The highest frequency among coordinate constructions is for conjunctive or oppositional sentences. On the other hand, hypotaxis is limited to time, causative and complement clauses, which clearly predominate over the others (Święcicka, 1991, p. 64). When making utterances, seven-year-olds also construct non-sentence structures – sentence equivalents, exclamations and broken utterances. The former are used in dialogues in the form of questions or answers. They are connected with the consituation and often result from correcting or supplementing one’s own or an interlocutor’s utterance. Exclamations, on the other hand, express the emotionality and expressiveness of children in the younger school grades. The utterance interruption is the result of a variety of factors, which include difficulty in remembering the correct word, articulation problems, stress, lack of knowledge on specific topics.

The end of the preschool period and the beginning of the first stage of education is the time when a few-year-old child develops not only linguistic but also communicative competences, thanks to more social contacts. “By participating in conversations, the child asks questions, provides answers, and presents his or

her own opinions, and thus expands his or her range of vocabulary and syntactic structures” (Lewicka, 2015, p. 184).

The acquisition of a syntactic system is a long, complicated process, lasting until about age 10 (Siudzińska & Brzeszkiewicz, 2020, p. 106). Jolanta Mazurkiewicz-Sokołowska (2006, p. 14) links it with mastering linguistic competence. This is because syntactic competence is one of the components of linguistic competence, thanks to which it can be treated as the language user’s unconscious knowledge, which enables him or her to construct grammatically correct sentences (Chomsky, 1982, pp. 14–16; Rittel, 1994, pp. 29–30). In turn, Michalik (2011, p. 9) defines syntactic competence as a kind of specific, mentally conditioned ability of an individual to create syntactic constructions.

As sentence-forming abilities are an important indicator of language competence development, the level of their mastery should be taken into account in speech therapy diagnosis of children with fetal alcohol syndrome.

Fetal alcohol syndrome

Alcohol consumption not only has no benefits in terms of pregnancy progression, but also negatively affects the fetus. The mother’s addiction can result in a variety of developmental disorders known as FASD (fetal alcohol spectrum disorders).

The development of medical knowledge on the effects of fetal exposure to ethanol has necessitated clarification of terminology. Accordingly, guidelines for the classification of post-alcoholic syndromes were established by clinicians at the Institute of Medicine in 1995-1996. The following diagnostic units were distinguished (Gray, 2010, pp. 307–310):

- 1) fetal alcohol syndrome with confirmed fetal exposure to alcohol (FAS);
- 2) fetal alcohol syndrome without confirmed fetal exposure to alcohol (FAS);
- 3) partial fetal alcohol syndrome with confirmed fetal alcohol exposure (pFAS);
- 4) alcohol related birth defects (ARBD);
- 5) alcohol related neurodevelopmental disorder (ARND).

Fetal alcohol syndrome is the most severe form of post-alcoholic disorder. The determination of this syndrome was introduced in 1973 by two American dysmorphologists, Kenneth Jones and David Smith. FAS is defined as “a characteristic syndrome of body and behavioural abnormalities resulting from fetal exposure to alcohol during early pregnancy” (Michaelis, E.K., & Michaelis, M.L., 1998, p. 25).

The clinical definition of fetal alcohol syndrome (Aase, 1998, p. 2; Sokol & Clarren, 1989, pp. 597–598; Klimczak, 2011, p. 149; Fox, 2011, p. 5) assumes the presence of symptoms in each of the following three categories:

1. Prenatal and postnatal slowdown of physical development expressed by:
 - a) growth deficit;
 - b) low birth weight (less than 2.5 kg);
 - c) reduced head circumference of the child (microcephaly).
2. Craniofacial dysmorphies:
 - a) at least three of the distinguishing features:
 - narrow eyelid crevices,
 - poorly marked medial cleft,
 - thin upper lip,
 - short and upturned nose,
 - flattened midface;
 - b) in addition, there may be associated features:
 - diagonal folds (wrinkles),
 - lowering of the nasal root,
 - ear deformities,
 - small mandible (micrognathia).
3. Disorders of the Central Nervous System expressing impairment of mental, behavioural, and social functions.

“The finding of abnormalities in all three categories is sufficient to rule out most other known birth defect syndromes, but documentation of maternal drinking during pregnancy is required to fully confirm a diagnosis of FAS” (Aase, 1998, p. 2).

Prenatal alcohol exposure can be considered an etiologic factor for any child with cognitive, behavioural, sensory disorders, epilepsy, or structural brain abnormalities when there are no other apparent causes. FAS diagnosis should also be considered by foster families, as 75% of children with this syndrome who are placed with them have not been diagnosed (Burd, Cotsonas-Hassler, Martsof & Kerbeshian, 2003, p. 684). Foster carers, who are not personally involved in the child’s “alcoholic past”, are usually more willing to seek help and share their observations and difficulties noticed in the functioning of the child. Exactly the opposite is the behaviour of natural parents who, for fear of being labelled or in the case of personal problems caused by, *inter alia*, addiction, scrupulously deny the “ethanol etiology” of their child’s disorder, blaming it on his or her bad character (Liszczy, 2010 b, p. 28).

Diagnosis of fetal alcohol syndrome is not simple, which is why the syndrome has been called a “hidden epidemic”. Diagnosing a patient with FAS syndrome can both benefit and harm. On the one hand, it facilitates access to appropriate social services and institutional care, but on the other hand it is a kind of stigmatisation of the child and its mother, which leads to their maltreatment.

The results of clinical observations indicate that there is considerable variability in the symptoms of prenatal alcohol exposure for individuals with FAS. In many cases, the damage affects all spheres of child development, including language disorders, involving, to varying degrees, all subsystems of language: phonological, morphological, lexical and syntactic. Linguistic abnormalities concern both the expression of speech (e.g. speech retardation, speech defects, poor active and passive vocabulary, pseudoeloquence, problems with fluency of speech, building short and not very complex utterances, frequent anacoluthons, broken sentences, unfinished sentences, difficulties in creating coherent dialogues, deficiencies in editing longer utterances correct in terms of content and language) and its understanding (e.g. misinterpretation of jokes and metaphors, literal understanding of figurative concepts, poor association of emotional contexts of speech, lack of ability to read subtext, allusions) (Church & Gerkin, 1988, p. 149; Janzen, Nanson & Block, 1995, p. 274; Hoyme et al, 2005, p. 45; Green, 2007, p. 105; Niccols, 2007, p. 138; Kaczyńska, 2008, p. 47; Pirogowicz, Hoffmann & Gwiazda, 2008, p. 63; Kodituwakku, 2009, p. 220; Jadczyk-Szumilo, 2009, p. 27; Edwards & Greenspan, 2010, p. 439; Liszcz, 2010a, pp. 39–41; Klimczak, 2011, p. 152; Pawłowska-Jaroń, 2011; Horecka-Lewitowicz, Lewitowicz, Adamczyk-Gruszka, Skawiński & Szpringer, 2013, p. 197).

Language difficulties present in children with FAS have a significant impact on the level of communication with the environment, describing the phenomena of reality and expressing feelings, judgements, opinions using grammatically correct sentences (Krakowiak, 2019, p. 227). Little is known about the development and functioning of syntactic competence in children with fetal alcohol syndrome. Fragmentary reports attest to delayed acquisition of their first words and limited use of words as communicative functions. The slow rate of active and passive vocabulary expansion in subsequent years is associated with a low level of ability to produce simple syntactic constructions. Problems with the construction of short utterances, observable in two- to three-year-olds with FAS, are partially remedied at preschool age, although they still persist. This can be observed in seven-year-olds burdened with fetal alcohol syndrome who, coming to the first grade, most often show deficits in the linguistic aspects taken into account in assessing school maturity. These include a lower level of verbal communication and an inability to specify and express thoughts (Hryniewicz, 2007, pp. 12–13; Kołodziejczyk, 2011, p. 234). Sentence-formation processes are also not an easy task for older students with FAS, who mostly do not achieve syntactic competence characteristic of their age. The use of simple syntactic schemes, the use of single rather than complex constructions, the genre scarcity in complex sentences or the construction of anacoluthon structures are some of the characteristic features of syntax present in the utterances of children with the fetal alcohol syndrome.

Syntactic abnormalities in individuals with FAS can result from a variety of causes. One of these is a reduced ability to learn through imitation. It is known that speech develops in the interaction of the child with an adult dialogue partner in various communication situations. Early language experience contributes not only to the accumulation of lexical material necessary for text construction, but also to the mastery of grammatical rules, which is done on the basis of feedback received from an adult. Utterances made by mature language users towards a few-year-old children are mostly similar to those which they should soon construct themselves. In the case of children with fetal alcohol syndrome, due to the aforementioned difficulty in using patterns, complex syntactic patterns and grammatical rules are less frequently used by them.

It may also be related to deficits in remembering information, which are found in 73% of those prenatally exposed to alcohol (Klecka, 2004, p. 27). Memory is the basis of the proper functioning of a human being, because thanks to the acquired experiences and remembered linguistic behaviours a human being is able to recreate the information necessary in a given situation concerning, among others, the construction of syntactic structures. When memory impairment occurs, a person manifests serious cognitive and other problems.

Syntax undoubtedly reflects an individual's way of thinking, for in some cases it is merely a reproduction of fragments of reality, but in others it requires complex mental operations and the perception of certain semantic and syntactic relationships. Accordingly, the deficits in perceptual, logical thinking and fact-combination skills present in individuals with FAS may generate abnormalities in syntactic skills.

At the same time, the lack of detailed data on the level of syntactic competence in children with fetal alcohol syndrome provides an opportunity for research in this area.

Methodological assumptions

The richness or poverty of the child's syntactic system is an indicator of general human development, because the structure of utterances "is an exponent of the sentence-forming process, i.e. of intellectual activities and their linguistic expression" (Mystkowska, 1970, p. 10). The higher the level of syntactic skills, the better the person functions in the surrounding reality. In contrast, a low degree of sentence-forming ability is associated with communication problems.

Therefore, the main aim of the research presented in this article is to describe and analyse the syntactic constructions occurring in the utterances of children with fetal alcohol syndrome in comparison to the utterances of their peers (without FAS) from the control groups. The primary research problems are defined by the following questions: How do the syntactic skills of children in the research groups compare to those in the control groups? What is the number of utterances in six- and ten-year-olds' stories? What is the average length of syntactic structures? What types of utterances are found in short stories? Which types of syntactic constructions are the most and the least numerous?

The studies¹ were conducted among individuals with a diagnosed fetal alcohol syndrome with confirmed fetal alcohol exposure², which was the main criterion for the selection of the research groups. In turn, the lack of such a diagnosis qualified children to the control groups. The intellectual norm was another important criterion³. Such an IQ level guarantees that the speech abnormalities are not caused by a mental development disorder. Additional conditions that had to be met by those included in each group were: age (six or ten years old) and absence of severe sensory deficits in the form of visual or hearing impairment. Due to the fact that almost all (except one) subjects with fetal alcohol syndrome grow up in related and unrelated foster families and orphanages, access to information about their biological parents was difficult. Therefore, data on these individuals were not included in the interpretation of the empirical material. Children with FAS came from all over Poland, while their peers from the control groups lived in one city. For those with fetal alcohol syndrome, the study (lasting about 45 minutes) took place at homes where the children lived, while preschoolers and pupils in the control groups were diagnosed at the facilities they attended. Fifteen six-year-olds and fifteen ten-year-olds with fetal alcohol syndrome participated in the study. The control groups had the same number of participants.

I determined the syntactic skills of individuals with FAS on the basis of a picture story they constructed, which came from the *Logopedyczny test przesiewowy dla dzieci w wieku szkolnym* (Logopedic screening test for school-aged children) by Stanisław Grabias, Zdzisław M. Kurkowski, and Tomasz Woźniak (2000).

¹ The research was conducted in 2012–2013 by the author of the article as part of the preparation of the dissertation “Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z alkoholowym zespołem płodowym” (Delayed speech development in children with fetal alcohol syndrome) under the supervision of Prof. Stanisław Grabias at Maria Curie-Skłodowska University in Lublin.

² Diagnoses of fetal alcohol syndrome made by teams of specialists from various institutions (psychological and educational counselling centres, FAS diagnosis centres) were included in the documents of the examined children (opinions, judgements, certificates).

³ Information about intellectual level and medical conditions present was in the children's records.

The utterances of the subjects were created in relation to five story events about a boy, a girl and a dog. The children's task was to connect the presented events into a logical cause and effect sequence, taking into account the time sequence. They also had to give their utterances the right form and fill it with the right vocabulary, creating different syntactic structures.

The layout of the events presented in the picture story included the following reference situations:

1. The boy is running.
2. The boy is running, the dog is chasing him.
3. The dog is yanking the bag of slippers.
4. The girl is taking a slipper away from the dog.
5. The girl is giving the slipper back to the boy.

The theoretical basis for the syntactic analysis of the stories was the traditional syntax defined by Zenon Klemensiewicz as regards sentences, while in the case of sentence equivalents – the concept of Karin Musiołek.

Klemensiewicz (1981, p. 110) called a sentence a fragment of a sound sequence, which is a carrier of a complete message. This smallest syntactic unit notifies the recipient of the speaker's thoughts, feelings, and desires. The personal form of the verb is the base of the sentence.

In traditional syntax, a single sentence consists of five parts of a sentence, namely: subject, predicate, grammatical modifier, complement and adverbials. Such utterances are contrasted with compound sentences, among which the following are distinguished:

- coordinate complex sentences (conjunctive, disjunctive, opposing, resultant),
- subordinate complex sentences (subject, object, grammatical modifier, complement and adverbial: place, time, aim, cause, manner, consent, condition, degree and measure).

Among compound sentences, in addition to parataxis and hypotaxis, there are also compound complex sentences, consisting of both coordinate and subordinate sentences. These are constructions found less frequently than coordinate multicomponent utterances, but more frequently than subordinate multicomponent utterances.

Karin Musiołek (1978, p. 151) defines an equivalence as “a closed section of an expression plan that does not have a personal verb form, but under the given conditions has the function of even the smallest message”. A broad grasp of this concept has given rise to the following classification of sentence equivalents:

- Complete sentence equivalents – sentences in which the linguistic substance carries the full message. These constructions have a constitutive element expressed by words that are the personal form of the verb, called the predicate verb, the form of which is the basis for the classification of these linguistic structures into: sentence equivalents with a verbalized exclamation; with verbs like *need*, *should*,

be worth; with nouns like *fear, shame, regret*; with an infinitive; with a non-personal form of the verb; participle sentence equivalents; sentence equivalents with the pronoun *it* in the function of *to be, to mean*; with a noun, adjective, participle, pronoun, adverb as the predicate of a nominative sentence; with a rudimentary phraseological predicate (predicate word); with other words and phrases as the predicate word.

- Incomplete sentence equivalents – utterances that do not have a predicate or a predicate word in their structure. Their absence may be connected with the presence of a predicate expressed in adjacent sentences, to which the equivalent refers formally and semantically. Some verbless constructions carry a message thanks to the context in which the act of communication takes place, while others become a message regardless of the context. The relations between the linguistic environment and the communicative values of the equivalents provide the criterion for the division of these structures into: incomplete equivalents, whose linguistic substance carries a complete message only in a certain context (elliptical and non-elliptical); incomplete equivalents, whose communicative value does not depend on the context or the consituation; incomplete equivalents, conditioned by the consituation, which carry a message as a result of the interaction of different codes.

Study results

Analysis of the stories of six-year-olds with fetal alcohol syndrome indicates that all types of utterances appeared in their texts.

Single sentences were the most numerous group, as six-year-old children with FAS constructed fifty-six such constructions, which shows that the average of their use is equal to 3.7. Single sentences occurred in fourteen stories, while they did not appear in one text. The largest number of them in one story is ten, while the smallest is one.

All of the single sentences constructed by the six-year-olds in the research group were indicative utterances, containing an average of 4 lexemes each. The data concerning the type of the components show that the most represented group were sentences (32)⁴ containing a subject, a predicate and one or two denotations (complement and/or adverbial), e.g. *A boy is running to school; A dog is following*

⁴ The numbers in parentheses indicate the number of each type of utterance constructed by the subjects.

a boy; A dog caught his shoe; A dog snatched a boy's shoe; Then mum comes; A girl played with a dog; A dog bit a lady. Less frequently, they (18) consisted of a subject, a predicate and at least three denotations (a grammatical modifier and/or a complement and/or an adverbial), e.g. *The dog pulled out his shoes out of the bag; The dog is biting his bag and blouse; A girl took his shoe; The girl gave the shoe to that man.* The lowest frequency, however, concerned sentences (6) built from two elements: a subject and a predicate or a predicate and a complement, e.g. *The boy is running; He is pulling out a shoe.*

A less numerous group of utterances (compared to single sentences) in the stories of six-year-olds with fetal alcohol syndrome were complex sentences. The children in the research group constructed nineteen syntactic constructions of this type, of which fifteen were coordinate sentences, three were compound subordinate sentences and one was a multiple compound sentence. The average use of these structures is 1.2. Ten subjects used complex structures in their texts, while five children could not build this kind of structures. The highest number of compound sentences in a story is three and the lowest is one.

Taking into account the number of constituent sentences in the compound utterances, it can be concluded that there were most two-component constructions – thirteen in the coordinate utterances and three in the subordinate ones. Structures consisting of three component sentences were represented by two coordinate constructions, while the group of four-component utterances was represented by one compound-complex sentence.

In the case of paratactic utterances, the most frequent were coordinate conjunctive sentences (13), whose constituent utterances were merged without a conjunction or by means of a conjunction *and*, e.g., *The boy is walking from school and a dangerous dog is running after him; He tore the sack apart, took the meat; The girl approached the boy and gave him the shoe; The girl came, took from him, and gave it to the boy.* The opposing coordinate sentence (1) was used once to indicate the inconsistency between the situations described (*He wants to pull out his shoe, but the dog is also pulling*). However, disjunctive and resultant coordinate sentences did not occur.

For hypotactic utterances, six-year-olds with FAS used one type of subordinate – complementary sentences (3), e.g., *I don't know what it is; The girl wants the dog to give the shoe back.*

The least frequent among the complex constructions were compound-complex sentences, because in the stories of children with fetal alcohol syndrome I noted only one example of this type of utterance (*It happened that the boy was carrying a bag, and suddenly the dog came out and chased him*).

In addition to verb constructions, syntactic structures that did not contain verbs also appeared in the texts of six-year-olds from the research group. Among the sixteen sentence equivalents, there were fifteen contextual equivalents and

one contextually unconditioned equivalent construction. Their average usage equals 1.1. Sentence equivalents were included in the texts of eight subjects, while six children did not include them. The highest number of utterances of this kind in a story is three and the lowest is one.

Understanding most of the verbless constructions used by the six-year-olds in the research group was only possible based on context. Some equivalents (8) were in response to the researcher's question. On four occasions, children with FAS used these constructions as complements or explanations, e.g. *He is handing the boy a cube. Bone; Later, his mother said... No, his sister.* I also noted the unmotivated use of those structures in which a predicate ellipsis occurred, e.g. *But what here?* In one case, the use of the equivalent was unconditioned by the context, which enabled the interpretation of the utterance without having to refer to the linguistic environment (*And no more*).

TABLE 1. Types of utterances in the stories of six-year-olds from the research group (with FAS)

Types of utterances		Number of utterances	
Single sentences	containing subject and predicate or predicate and complement	6	
	containing subject, predicate and one or two denotations (complement and/or adverbial)	32	
	containing subject, predicate and at least three denotations (grammatical modifier and/or complement and/or adverbial)	18	
Compound sentences	coordinate	consisting of two component sentences	13
		consisting of three component sentences	2
	subordinate	consisting of two component sentences	3
	compound-complex	consisting of four component sentences	1
Sentence equivalents	contextual	15	
	unconditioned by context	1	

SOURCE: Own work.

The figures presented in Table 1 indicate that six-year-olds with FAS constructed ninety-one utterances, including: fifty-six single sentences (62%), nineteen compound constructions (20%), and sixteen sentence equivalents (18%). The largest number of utterances in one story equals thirteen, while the smallest is three.

The highest frequency of single sentences indicates that children from the research group focused on describing simple events and actions performed by

the characters in the story, rarely taking into account their motivations or the consequences of their actions.

In turn, the three times lower number of complex sentences indicates the difficulties of six-year-olds with FAS in showing the semantic and syntactic relationships between different phenomena of reality. This activity requires complex mental operations, e.g. drawing conclusions, perceiving various types of relationships (temporal, spatial, intentional, conditional, etc.) and linking component structures in a hierarchical arrangement of utterances.

The sentence equivalents that were least frequently represented in the texts of the subjects were associated with the type of task that involved children constructing stories on their own. Verbless constructions were used by six-year-olds to complete information, to give answers, and to formulate questions and to end the utterances.

In order to determine the level of syntactic skills of children with fetal alcohol syndrome, it is necessary to relate the data presented to the results of individuals from the control group. In the stories of the six-year-olds in this group, all types of utterances occurred, but in proportions different from those of the children with FAS.

Six-year-olds in the control group constructed forty-one single sentences, of which thirty nine were indicative and two were imperative (*Don't bite my bag! Don't take my slippers away!*). I recorded single sentences in all the texts of the children examined, the average of their use was 2.7. The highest number of utterances of this kind in one story is eight and the lowest is one.

Single sentences constructed by control group subjects contained an average of 5 lexemes each. The most numerous group consisted of constructions (27) consisting of a subject, a predicate and at least three denominations (a grammatical modifier or/and a complement or/and an adverbial), e.g. *Maciek was running quickly to the gym; One day Marek was running to school smiling; The little boy was in a hurry to go to school or to the game; Once upon a time the little boy to school with a backpack; Then Michał went cheerful to school again; And finally, the girl gave to the little boy.* Less numerous were single sentences (14) containing a subject, a predicate and one or two denominations (a grammatical modifier or/and a complement or/and an adverbial), e.g. *The boy was running to school; Later, the dog joined; That dog's name was Dżeki; The dog was fighting with him over slippers; The friend gave the friend shoes.* However, I did not notice any undeveloped utterances, i.e. consisting only of a subject and a predicate.

The largest group of utterances used in the stories by the six-year-olds in the control group were fifty-three compound utterances, including: thirty-seven coordinate sentences, seven subordinate sentences, and nine compound-complex constructions. Their average usage equals 3.5. Complex constructions were found

in all children's texts. The highest number of sentences of this kind in one utterance is six and the lowest is two.

The number of component sentences in complex constructions shows that the most numerous were two-component utterances. Twenty-six of those appeared in parataxis and five in hypotaxis. I also noted twenty-three component utterances, eleven of which occurred in coordinate sentences and nine in compound-complex constructions. Structures containing four component sentences were the least numerous. I found the presence of one such utterance in compound-complex sentences.

In the case of compound sentences, the most numerous were paratactic utterances, and among them conjunctive utterances (29), e.g. *Suddenly, he grabbed the sack and pulled out the slipper; The dog pulled at the backpack and the backpack broke off; Basia took the shoe out of the dog's tooth and gave it to Bartek; Then the dog started chasing him and tore his sack and took the slipper; The girl was angry and took the slipper from the dog and gave it to the boy; One boy pulled it out, gave it to that boy and ran to school again.* There were also coordinate opposing sentences (6), in which the six-year-olds noticed differences between the contents of particular parts of utterances, e.g. *The boy was running away, but the dog kept chasing him; He had a sack with shoes in his left hand, but he did not wave it and resultant sentences (2), containing component sentences connected with cause and effect, e.g. The dog started to yank at the sack, so the boy wanted to pull it out.*

In the analysed material there were two types of hypotactic sentences which served primarily to complement the information conveyed with complementary utterances (5) (e.g. *Later the boy noticed that the dog was chasing him; Later the dog saw that the boy was shaking the sack; Later the friend saw that he had her friend's shoe*) and to show temporal relations (2) (e.g. *When he came home, mum sewed the sack*).

In forming compound-complex sentences, the subjects made effective use of syntactic rules, taking into account various kinds of paratactic and hypotactic relations between constituent sentences, e.g. *Later, the girl came and wanted to take that slipper away from him, but the dog wouldn't let her; She ran up to Marek and Dżeki and told Dżeki to leave his slippers; Suddenly, the dog noticed that he had something shaking in his hand; He ran after the boy and saw that he had a sack.*

In addition to sentences, the six-year-old children in the control group also used six equivalent constructions in their texts, of which two were contextual equivalents and four were non-contextual equivalents. Their average usage equals 0.4. Sentence equivalents appeared in the texts of six subjects, while they were absent from stories of nine children. The largest number of these structures in a single text is one.

Analysis of the research material indicates that all the equivalents used by the six-year-olds in the control group were justified. This is because they were

either an answer to the question of the researcher or a formula to end the story (*The End; That's it*).

TABLE 2. Types of utterances in the stories of six-year-olds from the control group

Types of utterances		Number of utterances	
Single sentences	containing subject and predicate or predicate and complement	0	
	containing subject, predicate and one or two denotations (complement and/or adverbial)	14	
	containing subject, predicate and at least three denotations (grammatical modifier and/or complement and/or adverbial)	27	
Compound sentences	coordinate	consisting of two component sentences	26
		consisting of three component sentences	11
	subordinate	consisting of two component sentences	5
	compound-complex	consisting of three component sentences	9
		consisting of four component sentences	1
Sentence equivalents	contextual	2	
	unconditioned by context	4	

SOURCE: Own work.

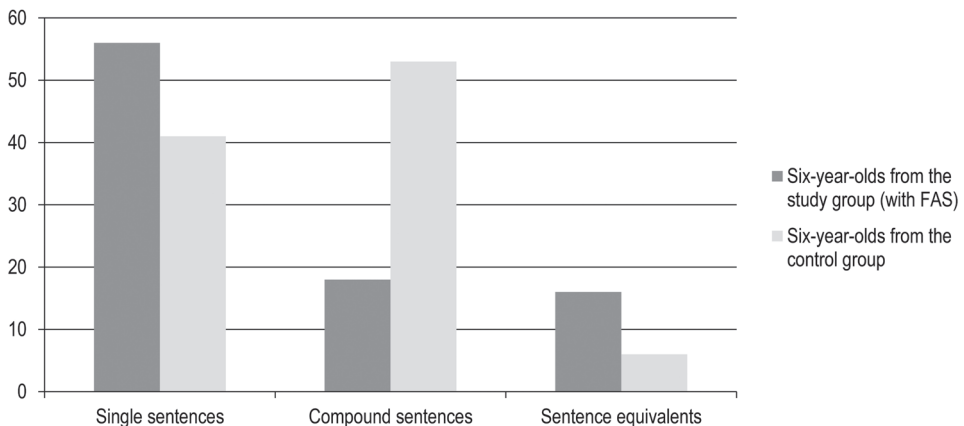

CHART 1. Number of different types of utterances in the stories of six-year-olds from the study group (with FAS) and the control group

SOURCE: Own work.

The data presented in Table 2 shows that the six-year-old children in the control group used one ninety-nine utterances, among which forty-one were single sentences (41%), fifty-two were compound constructions (53%), while six were sentence equivalents (6%). Their average usage equals 6.7. The largest number of utterances in one story equals fourteen, while the smallest is four.

The most numerous syntactic constructions represented in the stories of the six-year-olds in the control group were compound sentences. The ability to apply parataxis and hypotaxis is a result of the development of thinking that enables children to link threads of thought (and among them events, states, and processes) with a cause-and-effect relationship. The subjects are thus able to structure the world on the basis of certain relationships between the phenomena of reality and to explain the rules that apply in it.

There was a lower frequency of single sentences, with the help of which six-year-olds presented events and activities performed by the characters. They were primarily used to convey information, but two constructions were commanding in nature – they were quotations of utterances made by the characters in the story, and thus illustrated their emotions.

The least numerous were sentence equivalents. The subjects, when using such constructions, avoided duplicating syntactic patterns and used a schematic formula to finalize the utterance.

The analysis of the number of syntactic structures and their mutual proportions in the stories of six-year-olds with fetal alcohol syndrome and their peers from the control group, the average length of syntactic constructions, as well as the types of utterances used allows us to conclude that the level of syntactic skills of children with FAS is lower than that of people from the control group. The simplified syntax in the texts of the six-year-olds in the research group may be indicated by the overall lower number of syntactic constructions included in the stories, the lower average sentence length, the higher number of singular versus compound utterances, the higher proportion of unmotivated sentence equivalents in the self-created texts, and the low generic differentiation in the case of paratactic and hypotactic constructions.

It seems legitimate to pose the question at this point: Does the difference in syntactic skill levels persist between ten-year-olds with FAS and their control peers? A syntactic analysis of the individuals in each group will provide the answer.

The ten-year-old children in the research group used forty-three single sentences to create the story, of which forty-two were indicative utterances and one was a question sentence. Their average usage equals 2.9. I noted the presence of single sentences in the texts of all the subjects. The largest number of them in one story is seven, while the smallest is one.

The most numerous group among the single utterances were constructions (20) consisting of a subject, a predicate and one denomination (complement and/or

adverbial), e.g. *The boy was running home; The boy is running to school; The dog followed him; I ran away from him; The dog caught him; The girl noticed it*, less frequently two, e.g. *She is tearing his bag with shoes*. The utterances (16) built only from the subject and the predicate or the predicate and the complement were also frequent, e.g. *The boy is running; The boy is walking; He is taking the shoe; The shoe he took; The boy thanked*. There were also fewer sentences (7) containing a subject, a predicate and at least three denominations (a grammatical modifier or/and a complement or/and an adverbial), e.g. *Then this dog snatched my shoe; This dog went after this bag and after the boy; The girl is giving the boy this shoe back; Later, the friend is giving this shoe back to the boy*. Considering the average number of lexemes (4.7) in the single sentences, it can be concluded that the utterances were not very elaborate.

Individuals with FAS used singular sentences primarily to describe events and the characters involved, but there was also one question designed to elicit information from the interlocutor (*What is this?*).

Compound constructions are less numerous (compared to single sentences) syntactic structures found in the stories of ten-year-olds with fetal alcohol syndrome. The subjects used thirty compound utterances, of which twenty-four were coordinate sentences, two were subordinate sentences, while four were compound-complex constructions. The average use of these structures is 2.0. Fourteen children with FAS included compound constructs in their utterances, while one child did not use them. The highest number of structures of this kind in one utterance is seven and the lowest is one.

Among the compound sentences, two-component constructions were the most numerous – twenty-one in coordinate statements and two in subordinate sentences. In contrast, three-component structures appeared in three coordinate sentences and two compound-complex constructions. The four constituent utterances occurred in two compound-complex sentences.

For paratactic utterances, ten-year-olds with FAS only constructed conjunctive coordinate sentences (24), e.g. *Once upon a time a boy named Adam was walking to school and he was in a very good mood; The dog caught this bag and ripped it open; A lady let the dog off the leash and the dog ran after this boy; Later his friend helped him and pulled the shoe off the dog; Later he caught the bag, ripped it open, took out the slipper; Then the dog started chasing him and the bag open and took the shoe*. However, disjunctive, opposing and resultant coordinate sentences did not occur.

On the other hand, two types of utterances appeared among the hypotactic sentences, namely: subjective (1) (*It happened that the dog chased him*) and complementary (1) (*Later, the girl gave the boy what the dog had snatched from her*).

Children with FAS, when forming compound-complex constructions, included both paratactic and hypotactic relations between constituent sentences, e.g. *The*

little boy is going to school and after a while the dog is chasing him because he noticed a green sack; The little girl saw it and snatched this flying disc from the dog and gave it to the little boy; Suddenly the dog made a hole in this sack and took out the shoe that he needed for school so that he could put on his shoe after school; One day the little boy was walking and the dog was running behind him and the dog shredded his sack and took the disc.

In the stories of ten-year-olds with fetal alcohol syndrome, ten sentence equivalents appeared alongside verb utterances, four of which were contextual equivalents and six of which were contextually unconditioned. Their average usage equals 0.7. Sentence equivalents occurred in the texts of nine children, while six subjects did not include them. The highest number of these structures in a story is two and the lowest is one.

Some equivalents were in response to the question of the examiner, so they were justified by the presence of the predicate expressed in the adjacent sentences, to which they referred in terms of meaning. Others were used as complements or explanations (*The boy is running. No. A boy is walking to school; This dog is tearing the boy's gym sack. I guess*). In a few cases, the use of equivalents was unconditioned by context but involved the use of schematic story-ending formulas (*The end; The end of tale one; Amen; That's it*).

The results presented in Table 3. indicate that the ten-year-olds in the research group constructed eighty-three different types of utterances, namely: forty three single sentences (52%), thirty compound constructions (36%) and ten sentence equivalents (12%). Their average usage equals 5.5. The largest number of utterances in one story equals ten, while the smallest is three.

I recorded the highest frequency of utterances among single sentences. Their high number indicates that children with FAS focused on describing simple events and actions performed by the characters in the story, rarely taking into account their motivations or the consequences of their actions.

On the other hand, the low percentage of complex sentences in the texts of ten-year-olds with FAS indicates deficits of the subjects in the construction of such structures due to the need to carry out complex mental operations (including drawing conclusions) and to perceive different types of relationships (temporal, spatial, intentional, conditional, etc.). It follows that children with fetal alcohol syndrome find it difficult to combine the different contents of the constituent utterances into a logical whole and to determine the coordinate and subordinate relationships between them.

The lowest frequency was recorded in relation to sentence equivalents. Verbless constructions were used by people with FAS to answer questions, to correct an earlier utterance, or to end a story (as a finite formula).

TABLE 3. Types of utterances in the stories of ten-year-olds from the research group (with FAS)

Types of utterances		Number of utterances	
Single sentences	containing subject and predicate or predicate and complement	16	
	containing subject, predicate and one or two denotations (complement and/or adverbial)	20	
	containing subject, predicate and at least three denotations (grammatical modifier and/or complement and/or adverbial)	7	
Compound sentences	coordinate	consisting of two component sentences	21
		consisting of three component sentences	3
	subordinate	consisting of two component sentences	2
	compound-complex	consisting of three component sentences	2
		consisting of four component sentences	2
Sentence equivalents	contextual	4	
	unconditioned by context	6	

SOURCE: Own work.

Determining the level of syntactic ability of ten-year-olds with fetal alcohol syndrome requires relating their results to those achieved by their peers in the control group. In the stories of children from the second group, all types of utterances (single sentences, complex sentences, sentence equivalents) present in the texts of people with FAS appeared, but their number and mutual proportions were different.

Ten-year-olds in the control group used forty-seven single sentences, all of which were indicative statements. The average use of these constructions is 3.1. Fourteen children applied them to their stories, while one person did not. The highest number of such utterances in one text is seven and the lowest is one.

Taking into account the number of components in single sentences, it may be found that utterances (32) containing a subject, a predicate and at least three denominations (a grammatical modifier or/and a complement or/and an adverbial) were most frequently used, e.g. *One sunny day, happy Marek was running to school; Once upon a time, a little boy was running to school; Once upon a time, a boy with a schoolbag and a backpack went to school; Once upon a time, Mikołaj was running fast with a sack in his hand and a backpack to school; The boy could not get his slipper out of his mouth; Suddenly, Zuzia saw the situation; His friend,*

Magda, pulled the shoe from the dog; Later, the girl gave it back to Maciuś with a smile. The constructions (15) consisting of a subject, a predicate and two denominations (a grammatical modifier or/and a complement or/and an adverbial) appeared less frequently, e.g. *A girl came running to him; The girl gave it back to his owner; Kuba was very grateful to her and pleased; The story ended positively.* The average length of the single sentences constructed by the ten-year-olds of the control group – 5.9 – indicates that these statements are significantly elaborated.

In the stories of children in the control group, the highest frequency was for compound sentences. I noted seventy-three compound constructions, thirty-nine of which are coordinate sentences, fifteen are subordinate sentences, and nineteen are compound-complex utterances. Their average usage equals 2.3. All the subjects used these types of syntactic constructions in their stories. The highest number of compound sentences in one text is eight and the lowest is three.

The number of constituent sentences in complex constructions shows that the most numerous were two-component utterances. Thirty-seven appeared in paratactic structures and fifteen in hypotactic structures. On the other hand, there were seventeen three-component constructions, namely: two in coordinate sentences and fifteen in compound-complex sentences. Sentences containing four constituent utterances appeared four times in compound-complex constructions. I recorded the lowest frequency for the six-component structure, which was used once in a compound-complex sentence.

Among the paratactic sentences, the most numerous group were conjunctive sentences (27), the contents of constituent elements of which showed concordance, e.g. *Once upon a time a happy boy was running quickly to school and was waving his sack vigorously; It tore the boy's sack open and took out one slipper; And it tore his sack open and took out his shoe and ran away; Then a girl named Magda came and snatched the shoe from Reks; Then his friend came and snatched the shoe from the dog and gave it to Kuba; She went up to Marek and gave him the shoe back; They were both happy and went to school together.* There were also coordinate opposing sentences (4), illustrating the differences between the contents of the different parts of the utterance, e.g. *The boy was no longer smiling, but was sad.* On the other hand, the resultant coordinate sentences (8) were used by ten-year-olds to show cause and effect relations, e.g. *He could not escape, so the dog snatched his sack; One day the boy was already almost late for class, so he was running quickly to school.*

In forming hypotactic utterances, children from the control group used structures with a grammatical modifier (5), e.g. *A brown dog, who must have been attracted by the bag, saw him; Suddenly, a big brown dog, who must have wanted to get his bag, started running after him; He pulled out his slippers, which he was supposed to change into at school; Complementary structures (3), e.g. I think he was running to school because of his backpack and sack; He did not notice that the*

scary dog was following him; and adverbial (7), e.g. He was very happy, because he had another fantastic day of learning ahead of him; She was also going to school because she had a backpack; They were both smiling, because they helped each other; The boy got his shoe back the way Hania gave it back to him.

The subjects, building compound-complex utterances, effectively used syntactic rules, taking into account the paratactic and hypotactic relationships between the constituent sentences, e.g. *One day Maciuś was running fast to school because he thought he would be late; I think he was running to school because he had a backpack and a green bag; When he was already at school, he did not notice a dog that was running after him and probably wanted to bite him; Suddenly a dog appeared behind him, but he did not notice it and kept running; He was waving the sack so hard that some dog got angry and started chasing him; The boy got very frightened, but he noticed that there was a girl nearby; The girl was passing by, and saw what had happened, so she angrily began to take the shoe away from the dog; Anna saw all this, and she stood in its way and snatched the shoe from the dog; The two of them were very happy, because the girl made friends with the boy, and the boy got his shoe back.*

I also noted five equivalent structures in the stories of the ten-year-olds in the control group, namely: one contextual equivalent and four contextually unconditioned equivalents. Their average usage equals 0.3. Equivalent constructions appeared in the utterances of five subjects, while they were absent from the texts of the other ten children. The largest number of equivalents in a single text is one.

All the equivalents used by the ten-year-olds were justified. This is because they were either an answer to the question of the researcher or a formula to end the story (*The End*).

The figures in Table 4. indicate that the ten-year-olds in the control group formed one hundred and twenty-seven different types of syntactic constructions. I noted among them forty-seven single sentences (37%), seventy-four compound constructions (58%) and six sentence equivalents (5%). Their average usage equals 8.3. The largest number of utterances in one story equals thirteen, while the smallest is six.

The most numerous group of syntactic structures in the stories of the 10-year-olds in the control group were complex sentences. Although these structures are difficult to implement due to the complex syntactic scheme and the need to perceive semantic relationships, the subjects used them effectively. Their use by the ten-year-olds in the control group indicated an ability to represent the relationships of superiority and subordinacy between the components of an utterance. The use of paratactic and hypotactic constructions reflects the ability to link the phenomena of the described reality (events, states and processes) into a logical whole. This fact indicates a high level of development of cause and effect thinking.

TABLE 4. Types of utterances in the stories of ten-year-olds from the control group

Types of utterances		Number of utterances	
Single sentences	containing subject and predicate or predicate and complement	–	
	containing subject, predicate and one or two denotations (complement and/or adverbial)	15	
	containing subject, predicate and at least three denotations (grammatical modifier and/or complement and/or adverbial)	32	
Compound sentences	coordinate	consisting of two component sentences	37
		consisting of three component sentences	2
	subordinate	consisting of two component sentences	15
	compound-complex	consisting of three component sentences	15
		consisting of four component sentences	4
		consisting of six component sentences	1
Sentence equivalents	contextual	2	
	unconditioned by context	4	

SOURCE: Own work.

Less frequent were the single sentences, by means of which ten-year-olds not only presented simple events and actions performed by the characters, but tried to include the motivation, causes and effects of their actions. Taking into account the average number of lexemes in the sentences, it can be concluded that the utterances were extended, which translated into a large amount of information provided by the subjects.

The least numerous were the sentence equivalents, which the children in the control group used only to answer the question (avoiding the duplication of syntactic patterns) or as formulas to end the utterance.

Taking into account the number of utterances and the mutual proportions of these syntactic constructions in the stories of ten-year-olds with fetal alcohol syndrome and their peers in the control group, the average length of sentences, as well as the types of compound utterances, it can be concluded that children with FAS show lower syntactic skills than those in the control group. The lower level of their ability in syntax is evidenced by the lower number of total utterances in the stories, lower average sentence length, higher frequency of single constructions

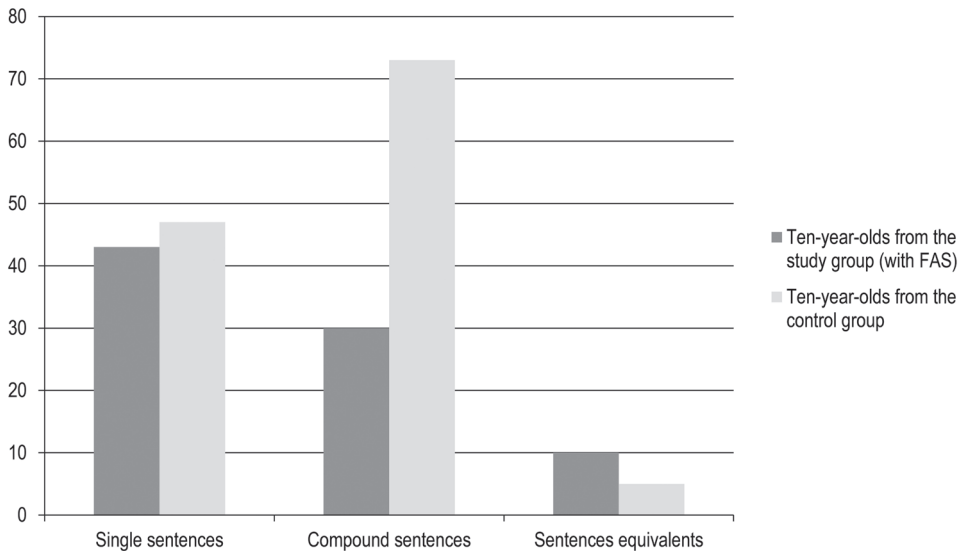

CHART 2. Number of different types of utterances in the stories of ten-year-olds from the study group (with FAS) and the control group

SOURCE: Own work.

than of complex utterances and sentence equivalents, less variation with respect to the types of parataxis and hypotaxis.

Conclusions

Research findings suggest that both six- and ten-year-olds with fetal alcohol syndrome present a reduced ability to use syntactic rules compared to their peers. It is revealed by the fact that people with FAS use single sentences more than complex ones and use sentence equivalents more often when producing texts on their own. The use of simple syntactic patterns is sufficient for them to represent various elements of reality, in many cases without delving into the cause and effect links between them. It seems that uncomplicated syntactic constructions are easier to remember and apply by children with FAS than complex structures that require greater sentence-forming skills, including the application of appropriate grammatical rules.

The texts of children with FAS are also characterised by low generic diversity of complex syntactic structures. This situation may result both from difficulties

in imitating complex syntactic patterns and from problems in handling information. Despite the knowledge of different types of paratactic consolidations, people with fetal alcohol syndrome most often use conjunctive utterances in which the presented activities occur in equal time and space. Less frequently, however, they use opposing, disjunctive and resultant sentences, which require the definition of content relationships between the described actions, i.e. their mutual opposition, exclusion or the result of one from another.

On the other hand, limited abilities to use various types of hypotactic utterances by children with FAS may have their justification in deficits in perceiving certain relations (temporal, spatial, intentional, conditional, etc.) between facts, specifying them and drawing conclusions. Performing these complex mental operations and combining the different contents of component utterances into a logical whole is not a simple task for people with fetal alcohol syndrome because of the schematic thinking that occurs in them.

A comparison of the results achieved by children with FAS and their peers from control groups shows that individuals exposed to alcohol during the fetal period mostly fail to achieve syntactic competence characteristic of their age.

References

- AASE, J.M. (1998). Kliniczne rozpoznawanie Alkoholowego Zespołu Płodowego (FAS). Trudności w wykrywaniu i diagnostyce. In: M. ŚLÓRSARSKA (ed.), *Uszkodzenia płodu wywołane alkoholem. Alkohol a zdrowie* (pp. 1–11). Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- AITCHISON, J. (1976). *Ssak, który mówi. Wstęp do psycholingwistyki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- BURD, L., COTSONAS-HASSLER, T.M., MARTSOLF, J.T., & KERBESHIAN, J. (2003). Recognition and management of fetal alcohol syndrome. *Neurotoxicology and Teratology*, 25, 681–688. <https://doi.org/10.1016/j.ntt.2003.07.020>.
- CHOMSKY, N. (1982). *Zagadnienia teorii składni*. Transl. I. JAKUBCZAK. Wrocław: Ossolineum.
- CHURCH, M.W., & GERKIN, K.P. (1988). Hearing disorders in children with fetal alcohol syndrome: findings from case reports. *Pediatrics*, 82(2), 147–154.
- EDWARDS, W.J., & GREENSPAN, S. (2010). Adaptive behavior and Fetal Alcohol Spectrum Disorders. *Journal of Psychiatry & Law*, 38, 419–447. <https://doi.org/10.1177/009318531003800404>.
- ELIOT, L. (2003). *Co tam się dzieje? Jak rozwija się mózg i umysł w pierwszych pięciu latach życia*. Poznań: Media Rodzina.
- FILIPIAK, E. (2002). *Konteksty aktywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*. Bydgoszcz: Akademia Bydgoska.
- GLEASON, J.B., & RATNER, N.B. (2005). *Psycholingwistyka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- GOPNIK, A., MELTZOFF, A.N., & KUHL, P.K. (2004). *Naukowiec w kołysce. Czego o umyśle uczą nas małe dzieci*. Poznań: Media Rodzina.
- GRABIAS, S., KURKOWSKI, Z.M., & WOŹNIAK, T. (2002). *Logopedyczny test przesiewowy dla dzieci w wieku szkolnym*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego, Polskie Towarzystwo Logopedyczne.
- GRAY, D.D. (2010). *Adopcja i przywiązanie. Praktyczny poradnik dla rodziców*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- GREEN, J.H. (2007). Fetal alcohol spectrum disorders: understanding the effects of prenatal alcohol exposure and supporting students. *Journal of School Health*, 77(3), 103–108. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2007.00178.x>.
- HORECKA-LEWITOWICZ, A., LEWITOWICZ, P., ADAMCZYK-GRUSZKA, O., SKAWIŃSKI, D., & SZPRINGER, M. (2013). Objawy, przebieg i postępowanie w alkoholowym zespole płodowym. *Studia Medyczne*, 29(2), 195 – 198.
- HOYME, H.E., et al. (2005). A practical clinical approach to diagnosis of fetal alcohol spectrum disorders: Clarification of the 1996 Institute of Medicine criteria. *Pediatrics*, 115(1), 39–47. <https://doi.org/10.1542/peds.2004-0259>.
- HRYNIEWICZ, D. (2007). *Specyfika pomocy psychologiczno – pedagogicznej dzieciom z FAS*. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Wydawnictwo Edukacyjne PARNAMEDIA.
- JADCZAK-SZUMIŁO, T. (2009). *Neuropsychologiczny profil dziecka z FASD. Studium przypadku*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne PARNAMEDIA.
- JANZEN, L.A., NANSON, J.L., & BLOCK, G.W. (1995). Neuropsychological evaluation of preschoolers with fetal alcohol syndrome. *Neurotoxicology and Teratology*, 17(3), 273–279. [https://doi.org/10.1016/0892-0362\(94\)00063-J](https://doi.org/10.1016/0892-0362(94)00063-J).
- KACZMAREK, L. (1953). *Kształtowanie się mowy dziecka*. Poznań: Polskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- KACZYŃSKA, L. (2008). FAS – płodowy zespół alkoholowy – zagrożenia wynikające z działania alkoholu na płód. In: A. STECIWKO, M. WOJTAŁ, & D. ŻURAWICKA (eds.), *Pielęgnacyjne i kliniczne aspekty opieki nad chorymi. Wybrane zagadnienia* (vol. 1, pp. 44–50). Wrocław: Continuo.
- KLECKA, M. (2004). Alkoholowy Zespół Płodowy FAS. Zaburzenia pierwotne i wtórne. *Bliżej Przedszkola. Wychowanie i edukacja*, 4(31), 26–27.
- KLEMENSIEWICZ, Z. (1981). *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KLIMCZAK, J. (2011). Fetal Alcohol Syndrome – czyli skutki oddziaływania alkoholu na płód. In: M. BANACH (ed.), *Alkoholowy zespół płodu. Teoria – diagnoza – praktyka* (pp. 147–156). Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna “Ignatianum”, Wydawnictwo WAM.
- KODITUWAKKU, P.W. (2009). Neurocognitive profile in children with fetal alcohol spectrum disorders. *Developmental Disabilities Research Reviews*, 15, 218–224. <https://doi.org/10.1002/ddrr.73>.
- KOŁODZIEJCZYK, A. (2011). Późne dzieciństwo – młodszy wiek szkolny. In: J. TREMPAŁA (ed.), *Psychologia rozwoju człowieka. Podręcznik akademicki* (pp. 234–258). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KOWALSKI, S. (1962). *Rozwój mowy i myślenia dziecka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KRAKOWIAK, M. (2019). Umiejętność analizy fonemowej dzieci z alkoholowym zespołem płodowym. *Logopedia Silesiana*, 8, 206–235. <https://doi.org/10.31261/LOGOPEDIASILESIANA.2019.08.10>.
- KURCZ, I. (2005). *Psychologia języka i komunikacji*. Warszawa: Scholar.

- LEWICKA, M. (2015). O składni wypracowań gimnazjalistów (na podstawie wybranych prac pisemnych). *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 22(42), 2, 183–198. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2015.22.2.10>.
- LIS, M. (2011). Zdążyć przed FAS. *Wychowawca*, 9, 5–6.
- LISZCZ, K. (2010 a). *Jestem nauczycielem dziecka z FAS*. Toruń: Fundacja „Daj Szansę”.
- LISZCZ, K. (2010 b). *Rozpoznaję Alkoholowy Zespół Płodowy – FAS. Materiały informacyjne dla lekarzy*. Toruń: Fundacja “Daj Szansę”.
- ŁUCZYŃSKI, E. (2010). Aktywizacja gramatyki języka polskiego. *Psychologia Rozwojowa*, 15(1), 9–18.
- MAZURKIEWICZ-SOKOŁOWSKA, J. (2006). *Transformacje i strategie wiązania w lingwistycznych badaniach eksperymentalnych*. Kraków: Universitas.
- MICHAELIS, E.K., & MICHAELIS, M.L. (1998). Komórkowe i molekularne podstawy teratogennych właściwości alkoholu. In: M. ŚLÓSARSKA (ed.), *Uszkodzenia płodu wywołane alkoholem. Alkohol a zdrowie* (pp. 25–34). Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- MUSIOŁEK, K. (1978). *Równoważnik zdania we współczesnym języku polskim*. Wrocław: Ossolineum.
- MICHALIK, M. (2011). *Kompetencja składniowa w normie i w zaburzeniach. Ujęcie integrujące*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- MYSTKOWSKA, H. (1970). *Właściwości mowy dziecka sześć- i siedmioletniego*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- NICCOLS, A. (2007). Fetal alcohol syndrome and the developing socio-emotional brain. *Brain and Cognition*, 65, 135–142. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2007.02.009>.
- PAWŁOWSKA-JARON, H. (2011). Sfery zaburzonego rozwoju dziecka z FAS. In: M. MICHALIK (ed.), *Biologiczne uwarunkowania rozwoju i zaburzeń mowy* (vol. 2, pp. 123–140). Kraków: Collegium Columbinum.
- PIROGOWICZ, I., HOFFMANN, K., & GWIAZDA, E. (2008). Alkoholowy zespół płodowy (FAS) jako przyczyna wcześniactwa i hipotrofii wewnętrznej. In: I. PIROGOWICZ, & A. STECIWKO (eds.), *Dziecko i jego środowisko. Noworodek przedwcześnie urodzony – trudności i satysfakcje* (pp. 58–65). Wrocław: Continuo.
- PORAYSKI-POMSTA, J. (2011). Zagadnienie periodyzacji rozwoju mowy dziecka. *Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne*, 20, 173–198.
- RITTEL, T. (1994). *Podstawy lingwistyki edukacyjnej. Nabywanie i kształcenie języka*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- SIUDZIŃSKA, N., & BRZESZKIEWICZ, K. (2020). Kompetencje składniowe dzieci w wieku 6,5–7,5 (na przykładzie wypowiedzi z czasownikami ruchu). *Slavistica Vilnensis*, 65(1), 103–117. [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2020.65\(1\).39](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2020.65(1).39).
- SMOCZYŃSKI, P. (1955). *Przyswajanie przez dziecko podstaw systemu językowego*. Wrocław: Ossolineum.
- SOKOL, R.J., & CLARREN, S.K. (1989). Guidelines for use of terminology describing the impact of prenatal alcohol on the offspring. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 13(4), 578–598. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.1989.tb00384.x>.
- ŚWIĘCICKA, M. (1991). Środowiskowe uwarunkowania składni dzieci sześć- i siedmioletnich. In: J. PORAYSKI-POMSTA (ed.), *Zagadnienia komunikacji językowej dzieci i młodzieży* (pp. 63–69). Warszawa: Elipsa.
- ŚWIĘCICKA, M. (1997). Umiejętności zdaniotwórcze dzieci w wieku przedszkolnym. In: J. OŹDŻYŃSKI, & T. RITTEL (eds.), *Sprawności językowe* (pp. 237–243). Kraków: Edukacja.
- VASTA, R., HAITH, M.M., & MILLER, S.A. (2004). *Psychologia dziecka*. [Transl. M. BABIUCH et al.]. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

MARTA KRAKOWIAK

Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa, Wydział Nauk Humanistycznych,
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
 <https://orcid.org/0000-0002-6404-0832>

Składnia w opowiadaniach dzieci z alkoholowym zespołem płodowym

Syntax in the stories by children with the fetal alcohol syndrome

ABSTRACT: When a pregnant woman consumes alcohol, the child may end up having physical, mental, cognitive, and social problems. The most dangerous among these problems is known as the fetal alcohol syndrome (FAS). An important indicator of the level of functioning of people with FAS is provided by the syntactic system, the structure of utterances being an exponent of sentence-forming skills. This article presents the results of a study of the syntactic skills of FAS children. An analysis of the utterances of six- and ten-year-olds suffering from FAS has shown differences in the scope of the application of syntactic formulas and rules in comparison to their peers from control groups. The reduced level of syntactic competence in children with FAS is indicated by the limited number of syntactic constructions used to make a story, the low average sentence length, the more frequent use of single rather than compound utterances, and the low variation in syntactic constructions in texts produced by FAS children.

KEYWORDS: fetal alcohol syndrome (FAS), syntax, syntactic competence, language and communication difficulties, syntactic disorders

STRESZCZENIE: Kobieta, spożywając alkohol w czasie ciąży, może przyczynić się do wystąpienia u swojego dziecka problemów natury fizycznej, psychicznej, poznawczej i społecznej. Najbardziej niebezpiecznym powikłaniem jest alkoholowy zespół płodowy (*fetal alcohol syndrome*, FAS). Ważnym wskaźnikiem poziomu funkcjonowania osób z FAS jest system składniowy, ponieważ budowa wypowiedzi stanowi wykładnik umiejętności zdaniotwórczych. W artykule zaprezentowano wyniki badań dotyczących umiejętności składniowych dzieci z FAS. Analiza wypowiedzi sześciu- i dziesięcioletków z FAS pokazała różnice w zakresie stosowania schematów i reguł składniowych w porównaniu do ich rówieśników z grup kontrolnych. Na obniżony poziom kompetencji składniowej u dzieci z FAS wskazuje ograniczona liczba konstrukcji składniowych tworzących opowiadanie, niska średnia długość zdań, częstsze posługiwanie się wypowiedziami pojedynczymi niż złożonymi oraz niewielkie zróżnicowanie struktur składniowych w tekstach tych dzieci.

SŁOWA KLUCZOWE: alkoholowy zespół płodowy (FAS), składnia, kompetencja składniowa, trudności językowe i komunikacyjne, zaburzenia składniowe

Rozwój systemu składniowego

Gramatyka, której jednym z elementów jest składnia, stanowi integralną część każdego języka, gdyż dzięki niej wypowiedzi przybierają odpowiednią formę oraz stają się bardziej zrozumiałe. Aktywizacja reguł gramatycznych, będących podstawą organizacji komunikatów werbalnych, następuje wcześniej w życiu dziecka. Na początku słucha ono języka osób go otaczających i koduje w swojej świadomości określone schematy komunikacyjne. Procesowi temu sprzyjają wrodzone predyspozycje do nabywania systemu językowego. Kilka miesięcy później dziecko zaczyna mówić, używając najprostszych struktur językowych, czyli holofaz. Tworzenie tych jednoelementowych jednostek składniowych jest pierwszym przejawem gramatyzacji w czynnej mowie dziecka, pojawiającym się przeważnie na przełomie 1. i 2. roku życia. Realizacja holofaz „to dowód na zastosowanie schematu: komunikat językowy to co najmniej wypowiedzenie (w minimalnej postaci: wypowiedzenie jednowyrazowe)” (Łuczyński, 2010, s. 10).

Brak wyraźnej granicy między wyrazem a zdaniem obserwuje się do drugiej połowy 2. roku życia dziecka. Obecne wówczas wypowiedzi nierozczłonkowane są realizowane w swojej pierwotnej formie i możliwe do interpretacji na podstawie aktualnego kontekstu. Paweł Smoczyński (1955, s. 109) stwierdza:

[...] specyfikę mowy dziecka tego okresu stanowi m.in. to, że każde słowo jest nie tylko nazwą jakiegoś przedmiotu lub czynności, ale oznacza wszystko to, co z tym przedmiotem lub czynnością jest związane, co tego przedmiotu lub czynności dotyczy, wreszcie czego dziecko od tego przedmiotu i czynności spodziewa się i oczekuje. Jest ono czymś innym niż w języku – znakiem globalnym, niezdyferencjonowanym jeszcze kompleksem, i dlatego może pełnić równocześnie funkcję wypowiedzenia.

Słowa autora potwierdzają inni badacze (Aitchison, 1976; Filipiak, 2002; Kurcz, 2005), pisząc o tworzonych przez dziecko w tym czasie wypowiedziach jednowyrazowych, które mają charakter synkretyczny i globalny znaczeniowo. Mimo że mały użytkownik języka nie operuje dużym zasobem leksykalnym, to potrafi wyrazić swoje potrzeby za pomocą mimiki i gestów. Do czynników organizujących wypowiedzenie w tym czasie należą: intonacja, akcent oraz pauza. Nie występują natomiast istotne dla składni elementy gramatyczne.

„Kolejna faza rozwoju gramatycznego dziecka wymaga nabycia umiejętności tworzenia kompozycji wyrazowych w ramach wypowiedzenia. Poprzedza je rozwój biernego języka, w tym wzrost ilościowy słownika mentalnego i zdolność rozumienia komunikatów wielowyrazowych” (Łuczyński, 2010, s. 10–11). Ten etap

rozwoju językowego nazywa Leon Kaczmarek okresem zdania (1953, s. 5–6). Po opanowaniu około pięćdziesięciu słów dziecko pod koniec 2. roku życia zaczyna łączyć je w proste (przeważnie dwuwyrazowe) struktury zdaniowe o funkcjach względnie zgeneralizowanych (Porayski-Pomsta, 2011, s. 195). Analiza tego rodzaju komunikatów tworzonych przez dwulatki na całym świecie wykazuje, że wyrażają one takie same myśli i intencje (Gleason, Ratner, 2005, s. 397). Dzięki nim kilkulatek może w formie werbalnej zwrócić uwagę innych osób na to, co go zainteresowało lub co chce osiągnąć. Posługując się wypowiedziami dwuwyrazowymi, dziecko wyraża początkowo negację, brak czegoś, prośbę, żądanie, a w dalszej kolejności określa czynność i jej wykonawcę, osoby i obiekty, relacje i miejsca.

Według badaczy (Vasta, Haith, Miller, 2004, s. 419), „dziecko, kiedy zaczyna wypowiadać frazy złożone z dwóch lub trzech słów, może używać tych samych wypowiedzi do wyrażania różnych znaczeń”. Funkcje pełnione przez tego rodzaju połączenia to:

- nominacja – nazywanie, etykietowanie albo identyfikowanie;
- negacja – odrzucanie, zaprzeczanie;
- nieistnienie – określanie czegoś, co się skończyło lub minęło;
- powtórzenie – powtarzanie czegoś;
- rzecz – cecha – określanie cechy obiektu;
- posiadacz – własność – nazywanie dwóch obiektów, z których jeden stanowi własność drugiego;
- wykonawca – czynność – identyfikowanie osoby wykonującej czynność;
- czynność – obiekt – opisywanie czynności wykonywanej na przedmiocie;
- podmiot – obiekt czynności – określanie osoby robiącej coś (dla) innej osoby;
- czynność – obiekt czynności – opisywanie czynności wykonywanej wobec innej osoby;
- rzecz – lokalizacja – określanie nazwy i miejsca obiektu.

W konstruowanych przez dziecko prostych strukturach składniowych pojawiają się pierwsze jednostki leksykalne mające budowę morfemową, w których mogą występować błędy fleksyjne. Mimo obecności usterek językowych utworzone wypowiedzenia są zrozumiałe dla osób z najbliższego otoczenia dziecka. Trudności w rozpoznaniu treści takich wypowiedzeń mogą mieć natomiast ludzie mu obcy. Z czasem zlepki kilku słów są wzbogacane o kolejne komponenty, przyjmując formę krótkich zdań.

Wraz z wydłużaniem się komunikatów następuje rozwój gramatyki. Dzieje się to na przełomie 2. i 3. roku życia oraz w drugiej połowie 3. roku. Kilkulatek, zanim sam zacznie tworzyć wypowiedzi gramatycznie poprawne, najpierw obserwuje pewne prawidłowości w tekstach starszych użytkowników języka, o czym wspomina Smoczyński (1955, s. 144): „Dopiero w obecnym okresie daje się w mowie dziecka zauważyć ślady tworzenia się poczucia, że wyrazy w wypowiedzeniach dorosłych uzależniają się wzajemnie i oprócz swego znaczenia oddają także sto-

sunki między przedmiotami i zjawiskami”. Spostrzeżenia autora potwierdzają słowa Lise Eliot (2003, s. 513), która pisze:

Najbardziej fascynujące w sposobie uczenia się gramatyki przez dzieci jest to, że nie robią tego metodą prób i błędów, ale odkrywają reguły łączenia różnych klas wyrazów. Przede wszystkim oznacza to, że intuicyjnie wychwytyją różnice między poszczególnymi częściami mowy [...]. Szybko uczą się dopasowywać i odmieniać te różne części, aby nadać im znaczenie, które chcą przekazać.

To samo dotyczy szyku wyrazów w zdaniu, wydaje się bowiem, że kilkulatek budujący pierwsze zdania zdaje sobie sprawę, że w jego języku możliwe jest zastosowanie tylko niektórych układów. Dziecko konstruuje więc wypowiedzi zgodnie z pewnymi regułami, mimo że nigdy nie zostały mu one przedstawione (Gopnik, Meltzoff, Kuhl, 2004, s. 129).

Okolo 3. roku życia dziecka można zaobserwować w zakresie składni pojawienie się wypowiedzi rozczłonkowanych, względnie rozbudowanych lub wielofunkcyjnych (Porayski-Pomsta, 2011, s. 195). Następuje wówczas rozwój stosunków syntaktycznych, a więc oprócz podmiotu (funkcjonującego jako wołacz) występuje również orzeczenie, dopełnienie bliższe, a później także przydawka i okoliczniki. Najczęstsze formy wypowiedzi to zdania pojedyncze, a rzadsze – zdania współrzędnie złożone. Marginalnie występują natomiast konstrukcje podrzędne. Biorąc pod uwagę intencję wypowiedzi, można zauważyć zanikanie wykrzyknień na rzecz zdań oznajmujących i pytających.

W tym czasie wzbogaceniu ulega także sposób wyrażania stosunków syntaktycznych, ponieważ oprócz stosowanych dotychczas technik (środków pragmatycznych, mimicznych i gestowych) kilkulatek zaczyna coraz częściej wykorzystywać elementy gramatyczne, ze szczególnym uwzględnieniem konotacji syntagmatycznej, dzięki czemu szybko przyswajają sobie język (Smoczyński, 1955, s. 9–41).

Rozwój składni ściśle łączy się z rozwojem fleksji, który rozpoczyna się od zauważania różnic formalno-znaczeniowych między następującymi częściami mowy: rzeczownikiem, czasownikiem, przymiotnikiem, przysłówkiem i liczebnikiem. Według niektórych autorów, poszerzanie się zasobu używanego słownictwa o poszczególne części mowy oraz rozwój struktury zdania są nierozdzielnie połączone. Relacje między tymi procesami prześledził Stanisław Kowalski (1962, s. 71):

- pierwsze stadium (12–18 miesiąc życia) – okres posługiwania się przez dziecko rzeczownikami i czasownikami odpowiada etapowi zdań jednowyrazowych;
- drugie stadium (18–25 miesiąc życia) – nawarstwianie się w słowniku dziecka przymiotników i przysłówków związane jest ze stadium zdania niepełnego;
- trzecie stadium (3. rok życia) – czas występowania zaimków, przyimków i spójników odpowiada stadium zdania krótkiego;

- czwarte stadium (koniec 3. i początek 4. roku życia) – okres uzupełniania i powiększania zasobu poszczególnych części mowy łączy się z etapem zdań pełnych.

W zakresie kategorii przypadku liczby pojedynczej pojawiają się po kolei: dopełniacz (cząstkowy, posiadacza), celownik (zainteresowanej osoby, dalszego obiektu), mianownik, biernik (obektu), miejscownik i narzędnik (instrumentalny). Z kolei rozwój fleksji werbalnej obejmuje występowanie kolejno: rozkaznika, bezokolicznika, czasu teraźniejszego, czasu przeszłego i czasu przyszłego. Charakterystyczny jest w koniugacji brak kategorii liczby i rodzaju (Smoczyński, 1955, s. 9–41).

Zdaniem Kaczmarka (1953, s. 47–59) mowa trzylatka jest w zasadzie ukształtowana, gdyż dziecko do tego czasu powinno opanować podstawy systemu językowego. Zmiany w zakresie składni, które wówczas zachodzą, są wyraźnie widoczne, a przez to łatwe do opisu. W kolejnych latach, pod wpływem nowych doświadczeń oraz oddziaływań środowiskowych, ten podsystem języka będzie się w dalszym ciągu wzbogacał i dojrzewał.

Według Mirosława Michalika (2011) czasem szczególnie intensywnego przyrostu umiejętności składniowych jest okres między 5. a 7. rokiem życia, kiedy to dziecko tworzy coraz dłuższe teksty. W wypowiedziach spontanicznych sześć-, siedmiolatka przeważają zdania złożone nad pojedynczymi, zbudowanymi przeważnie z trzech lub czterech elementów. „Poszczególne składniki pojawiają się z różnorodną częstotliwością, podstawę oczywiście stanowią podmiot i orzeczenie, natomiast w grupie określeń mówiący wykorzystują przede wszystkim okoliczniki i dopełnienia, które wyraźnie przeważają, zwłaszcza w porównaniu z minimalną wręcz liczbą przydawek” (Święcicka, 1997, s. 238). Wśród struktur złożonych najczęściej występują zdania dwu- i trójskładowe, chociaż obecne są również dłuższe konstrukcje. W wypowiedzeniach złożonych dominuje paratactyczny sposób łączenia zdań składowych. Największa frekwencja wśród konstrukcji współrzędnie złożonych dotyczy zdań łącznych lub przeciwstawnych. Z kolei hipotaksy ograniczają się do wypowiedzeń okolicznikowych czasu, przyczyny i dopełnieniowych, które wyraźnie przeważają nad pozostałymi (Święcicka, 1991, s. 64). Siedmiolatki, tworząc wypowiedzi, konstruują również struktury niezdanowe – równoważniki zdań, wykrzyknienia i wypowiedzi urywane. Pierwsze z nich używane są w dialogach w formie pytań lub odpowiedzi. Wiążą się z sytuacją, nierzadko wynikają z poprawienia bądź uzupełnienia wypowiedzi własnej lub interlokutora. Z kolei wykrzyknienia są wyrazem emocjonalności i ekspresywności dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Przerwanie wypowiedzi stanowi efekt działania różnych czynników, wśród których można wymienić trudności w przypomnieniu sobie właściwego wyrazu, problemy artykulacyjne, stres, brak wiedzy dotyczącej określonych zagadnień.

Koniec okresu przedszkolnego i początek pierwszego etapu edukacyjnego jest to czas, w którym kilkulatek rozwija nie tylko kompetencję językową, lecz i komunikacyjną, dzięki poszerzeniu liczby kontaktów społecznych. „Poprzez uczestniczenie w rozmowach dziecko zadaje pytania, udziela odpowiedzi i prezentuje własne zdanie, a przez to poszerza zakres słownictwa i struktur składniowych” (Lewicka, 2015, s. 184).

Poznanie systemu składniowego to proces długi, skomplikowany, trwający do około 10. roku życia (Siudzińska, Brzeszkiewicz, 2020, s. 106). Jolanta Mazurkiewicz-Sokołowska (2006, s. 14) wiąże go z opanowaniem kompetencji językowej. Kompetencja składniowa stanowi bowiem jeden z elementów składowych kompetencji językowej, dzięki czemu można ją traktować jako nieświadomą wiedzę użytkownika języka, która umożliwia mu budowanie zdań gramatycznie poprawnych (Chomsky 1982, s. 14–16; Rittel, 1994, s. 29–30). Z kolei Michalik (2011, s. 9) definiuje kompetencję składniową jako pewnego rodzaju specyficzną, uwarunkowaną mentalnie zdolność jednostki do tworzenia konstrukcji syntaktycznych.

W związku z tym, że zdolności zdaniotwórcze są ważnym wskaźnikiem rozwoju kompetencji językowej, należy uwzględnić poziom ich opanowania w diagnozie logopedycznej dzieci z alkoholowym zespołem płodowym.

Alkoholowy zespół płodowy

Spożywanie alkoholu nie tylko nie przynosi żadnych korzyści w odniesieniu do przebiegu ciąży, lecz także negatywnie wpływa na płód. Nałóg matki może skutkować wystąpieniem u niego różnorodnych zaburzeń rozwojowych, określanym mianem FASD (*fetal alcohol spectrum disorders* – spektrum alkoholowych zaburzeń płodu).

Rozwój wiedzy medycznej na temat skutków narażenia płodu na działanie alkoholu etylowego spowodował konieczność sprecyzowania terminologii. W związku z tym w latach 1995–1996 zostały określone przez klinicystów z Institute of Medicine wytyczne dotyczące klasyfikacji zespołów poalkoholowych. Wyróżniono następujące jednostki diagnostyczne (Gray, 2010, s. 307–310):

- 1) alkoholowy zespół płodowy z potwierdzonym narażeniem płodu na oddziaływanie alkoholu (*fetal alcohol syndrome* – FAS);
- 2) alkoholowy zespół płodowy bez potwierdzonego narażenia płodu na oddziaływanie alkoholu (*fetal alcohol syndrome* – FAS);
- 3) częściowy alkoholowy zespół płodowy z potwierdzonym narażeniem płodu na oddziaływanie alkoholu (*partial fetal alcohol syndrome* – pFAS);

- 4) wady wrodzone płodu zależne od alkoholu (*alcohol related birth defects* – ARBD);
- 5) zaburzenia neurorozwojowe zależne od alkoholu (*alcohol related neurodevelopmental disorder* – ARND).

Alkoholowy zespół płodowy stanowi najcięższą formę zaburzeń poalkoholowych. Określenie tego syndromu wprowadzili w 1973 roku dwaj amerykańscy dysmorfologowie – Kenneth Jones i David Smith. FAS definiowany jest jako „charakterystyczny zespół nieprawidłowości budowy ciała i zachowania, będących skutkiem narażenia płodu na działanie alkoholu we wczesnym okresie ciąży” (Michaelis, E.K., Michaelis, M.L., 1998, s. 25).

Definicja kliniczna alkoholowego zespołu płodowego (Aase, 1998, s. 2; Sokol, Clarren, 1989, s. 597–598; Klimczak, 2011, s. 149; Lis, 2011, s. 5) zakłada wystąpienie objawów w każdej z trzech następujących kategorii:

1. Prenatalne i postnatalne spowolnienie rozwoju fizycznego wyrażające się przez:
 - a) deficyt wzrostu;
 - b) niską wagę urodzeniową (poniżej 2,5 kg);
 - c) zmniejszony obwód głowy dziecka (mikrocefalia).
2. Dymorfie w obrębie twarzoczaszki:
 - a) co najmniej trzy spośród cech wyróżniających:
 - wąskie szpary powiekowe,
 - słabo zaznaczona rynienka podnosowa,
 - cienka warga górna,
 - krótki i zadarty nos,
 - spłaszczona środkowa część twarzy;
 - b) dodatkowo mogą wystąpić cechy towarzyszące:
 - fałdy (zmarszczki) nakątne,
 - obniżenie nasady nosa,
 - deformacje uszu,
 - mała żuchwa (mikrognacja).
3. Zaburzenia ośrodkowego układu nerwowego wyrażające się upośledzeniem funkcji umysłowych, behawioralnych i społecznych.

„Stwierdzenie nieprawidłowości we wszystkich trzech kategoriach wystarczy, by wykluczyć większość innych znanych zespołów wad wrodzonych, jednak dla pełnego potwierdzenia rozpoznania FAS wymagane jest udokumentowanie picia alkoholu przez matkę w czasie ciąży” (Aase, 1998, s. 2).

Prenatalna ekspozycja na alkohol może być uważana za czynnik etiologiczny w odniesieniu do każdego dziecka z zaburzeniami poznawczymi, behawioralnymi, sensorycznymi, padaczką lub wadami strukturalnymi mózgu, jeśli nie można wskazać innych przyczyn. Rozpatrzenie diagnozy FAS powinny brać również pod uwagę rodziny zastępcze, gdyż w wypadku 75% dzieci z tym zespołem, które do nich trafiają, nie został on rozpoznany (Burd, Cotsonas-Hassler, Martsof, Kerbe-

shian, 2003, s. 684). Opiekunowie zastępczy, nieuwikłani osobiście w „alkoholową przeszłość” dziecka, z reguły chętniej szukają pomocy i dzielą się swoimi obserwacjami oraz trudnościami zauważonymi w funkcjonowaniu podopiecznego. Dokładnie odwrotnie postępują rodzice naturalni, którzy z obawy przed etykietowaniem rodziny lub w przypadku osobistych problemów, spowodowanych m.in. uzależnieniem, skrzętnie zaprzeczają „etanolowej etiologii” zaburzeń dziecka, uznając za ich przyczynę jego „zły charakter” (Liszczy, 2010b, s. 28).

Diagnoza alkoholowego zespołu płodowego nie jest prosta, dlatego syndrom ten został nazwany „ukrytą epidemią”. Rozpoznanie u pacjenta zespołu FAS może zarówno przynieść korzyści, jak i zaszkodzić. Z jednej strony bowiem ułatwia dostęp do odpowiednich świadczeń socjalnych i opieki instytucjonalnej, lecz z drugiej może prowadzić do napiętnowania dziecka i jego matki, niewłaściwego ich traktowania.

Wyniki obserwacji klinicznych wskazują, że istnieje znaczna zmienność objawów prenatalnej ekspozycji na alkohol w odniesieniu do osób z FAS. W wielu przypadkach uszkodzenia dotyczą wszystkich sfer rozwoju dziecka, w tym również zaburzeń językowych, obejmujących w różnym stopniu wszystkie podsystemy języka: fonologiczny, morfologiczny, leksykalny i składniowy. Nieprawidłowości językowe odnoszą się zarówno do ekspresji mowy (są to m.in.: opóźnienie rozwoju mowy, wady wymowy, ubogi zasób słownictwa czynnego i biernego, pseudoelokwencja, problemy z płynnością mowy, budowanie krótkich i mało skomplikowanych wypowiedzi, częste anakoluty, zdania urwane, niedokończone, trudności z tworzeniem spójnego dialogu, redagowanie dłuższych wypowiedzi niepoprawnych pod względem treściowym i językowym), jak i jej rozumienia (m.in.: błędna interpretacja żartów i metafor, dosłowne rozumienie pojęć przenośnych, słabe kojarzenie emocjonalnych kontekstów wypowiedzi, brak umiejętności odczytania podtekstu, aluzji) (Church, Gerkin, 1988, s. 149; Janzen, Nanson, Block, 1995, s. 274; Hoyme et al., 2005, s. 45; Green, 2007, s. 105; Niccols, 2007, s. 138; Kaczyńska, 2008, s. 47; Pirogowicz, Hoffmann, Gwiazda, 2008, s. 63; Kodituwakku, 2009, s. 220; Jadczyk-Szumilo, 2009, s. 27; Edwards, Greenspan, 2010, s. 439; Liszczy, 2010a, s. 39–41; Klimczak, 2011, s. 152; Pawłowska-Jaroń, 2011; Horecka-Lewitowicz, Lewitowicz, Adamczyk-Gruszka, Skawiński, Szpringer, 2013, s. 197).

Trudności językowe występujące w FAS mają istotny wpływ na poziom komunikowania się z otoczeniem, opisywania zjawisk rzeczywistości oraz wyrażania uczuć, sądów, opinii za pomocą zdań gramatycznie poprawnych (Krakowiak, 2019, s. 227). Na temat rozwoju i funkcjonowania kompetencji składniowej u dzieci z alkoholowym zespołem płodowym wiadomo niewiele. Fragmentaryczne doniesienia mówią o opóźnionym nabywaniu przez nie pierwszych słów i ograniczonym wykorzystywaniu ich w funkcji komunikatów. Wolne tempo poszerzania słownika czynnego i biernego w kolejnych latach wiąże się z niskim poziomem umiejętności tworzenia prostych konstrukcji składniowych. Widoczne u dwu-, trzy-

latków z FAS problemy z budowaniem krótkich wypowiedzi ustępują w wieku przedszkolnym, ale tylko częściowo. Można to zaobserwować u siedmiolatków obciążonych alkoholowym zespołem płodowym, które, przychodząc do pierwszej klasy, wykazują najczęściej deficyty w zakresie językowych aspektów branych pod uwagę w ocenianiu dojrzałości szkolnej. Wymienia się wśród nich niższy poziom komunikatów słownych oraz nieumiejętność sprecyzowania i wypowiedzenia myśli (Hryniewicz, 2007, s. 12–13; Kołodziejczyk, 2011, s. 234). Tworzenie zdań nie jest zadaniem łatwym również dla starszych uczniów z FAS, którzy przeważnie nie osiągają poziomu kompetencji składniowych charakterystycznego dla swojego wieku. Stosowanie prostych schematów składniowych, posługiwanie się w większej mierze konstrukcjami pojedynczymi niż złożonymi, ubóstwo rodzajowe w zakresie zdań złożonych czy konstruowanie struktur anakolutycznych to niektóre z charakterystycznych cech składni obecnej w wypowiedziach dzieci z alkoholowym zespołem płodowym.

Zaburzenia składniowe u osób z FAS mogą wynikać z różnych przyczyn. Jedną z nich jest zmniejszona zdolność uczenia się poprzez naśladownictwo. Wiadomo, że mowa rozwija się w interakcji dziecka z dorosłym partnerem dialogu w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Wczesne doświadczenia językowe przyczyniają się nie tylko do zgromadzenia materiału leksykalnego niezbędnego do skonstruowania tekstu, lecz także do opanowania reguł gramatycznych, co dokonuje się na podstawie informacji zwrotnych otrzymywanych od osoby dorosłej. Wypowiedzi dojrzałych użytkowników języka kierowane do kilkulatek są przeważnie podobne do tych, które w niedługim czasie powinny one same zbudować. W przypadku dzieci z alkoholowym zespołem płodowym, ze względu na trudności w korzystaniu ze wzorców, skomplikowane schematy składniowe i reguły gramatyczne są przez nie rzadziej stosowane.

Wspomniane zaburzenia mogą mieć również związek z deficytami w zakresie zapamiętywania informacji, które występują u 73% osób narażonych w okresie prenatalnym na działanie alkoholu (Klecka, 2004, s. 27). Pamięć jest podstawą prawidłowego funkcjonowania człowieka, gdyż dzięki zdobywanym doświadczeniom i zapamiętywanym zachowaniom językowym człowiek jest w stanie odtworzyć potrzebne mu w danej sytuacji wiadomości, m.in. dotyczące konstruowania struktur składniowych. W przypadku wystąpienia zaburzeń pamięci człowiek przejawia poważne problemy poznawcze i inne.

Proces tworzenia wypowiedzi odzwierciedla niewątpliwie sposób myślenia jednostki, w niektórych przypadkach stanowi bowiem jedynie odtworzenie fragmentów rzeczywistości, lecz w innych wymaga dokonania złożonych operacji umysłowych i dostrzeżenia pewnych zależności semantycznych oraz składniowych. W związku z tym występujące w FAS deficyty dotyczące spostrzegania, logicznego myślenia i łączenia faktów mogą generować nieprawidłowości w zakresie umiejętności składniowych.

Brak szczegółowych danych dotyczących poziomu kompetencji składniowych dzieci z alkoholowym zespołem płodowym daje asumpt do prowadzenia badań w tym zakresie.

Założenia metodologiczne

Bogactwo lub ubóstwo systemu składniowego stanowi wskaźnik ogólnego rozwoju człowieka, bowiem struktura wypowiedzi „jest wykładnikiem procesu zdaniotwórczego, a więc czynności intelektualnych i ich ujęzykowania” (Mystkowska 1970, s. 10). Im poziom umiejętności składniowych jest wyższy, tym osoba lepiej funkcjonuje w otaczającej ją rzeczywistości. Z kolei niski stopień zdolności zdaniotwórczych wiąże się z problemami komunikacyjnymi.

W związku z tym głównym celem badań przedstawionych w niniejszym artykule jest opis i analiza konstrukcji składniowych występujących w wypowiedziach dzieci z alkoholowym zespołem płodowym w porównaniu do tekstów ich rówieśników (bez FAS) z grup kontrolnych. Podstawowe problemy badawcze określają następujące pytania: Jaki jest poziom umiejętności składniowych dzieci z grup badawczych w stosunku do dzieci z grup kontrolnych? Jaka jest liczba wypowiedzi w opowiadaniach sześć- i dziesięciolatków? Ile wynosi średnia długość struktur składniowych? Jakiego rodzaju wypowiedzi występują w opowiadaniach? Których rodzajów konstrukcji składniowych jest najwięcej, a których najmniej?

Badania¹ zostały przeprowadzone wśród dzieci posiadających diagnozę alkoholowego zespołu płodowego z potwierdzonym narażeniem płodu na oddziaływanie alkoholu², która stanowiła główne kryterium doboru grup badawczych. Z kolei brak takiej diagnozy kwalifikował do grup kontrolnych. Innym ważnym kryterium była norma intelektualna³. Taki poziom IQ daje bowiem gwarancję, że pojawiające się w mowie badanych nieprawidłowości nie są spowodowane zaburzeniami rozwoju umysłowego. Dodatkowe warunki, które musiały spełnić osoby

¹ Badania prowadziłam w latach 2012–2013 w ramach przygotowania rozprawy doktorskiej „Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z alkoholowym zespołem płodowym”, pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Grabiasa na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

² Diagnozy dotyczące alkoholowego zespołu płodowego, orzeczone przez zespoły specjalistów z różnych instytucji (poradni psychologiczno-pedagogicznych, ośrodków zajmujących się diagnozowaniem FAS), znajdowały się w dokumentach badanych dzieci (opiniach, orzeczeniach, zaświadczeniach).

³ Informacje o poziomie intelektualnym i występujących schorzeniach znajdowały się w dokumentacji dotyczącej dzieci.

włączone do poszczególnych grup, to: wiek (6 lub 10 lat) oraz brak poważnych deficytów sensorycznych w postaci niedowidzenia lub niedosłuchu. Z uwagi na to, że prawie wszystkie (oprócz jednego) badane dzieci z alkoholowym zespołem płodowym wychowywały się w spokrewnionych i niespokrewnionych rodzinach zastępczych oraz domach dziecka, utrudniony był dostęp do informacji na temat rodziców biologicznych. W związku z tym takie dane nie zostały uwzględnione w interpretacji materiału empirycznego. Dzieci z FAS pochodziły z całej Polski, zaś ich rówieśnicy z grup kontrolnych mieszkali w jednym mieście. W przypadku osób z alkoholowym zespołem płodowym badania (trwające około 45 minut) odbywały się w domach, w których mieszkali dzieci, natomiast przedszkolaki i uczniowie z grup kontrolnych diagnozowani byli na terenie placówek, do których uczęszczali. W badaniach wzięło udział piętnaścioro sześciolatków i piętnaścioro dziesięciolatków z alkoholowym zespołem płodowym. Taka sama liczebność dotyczyła grup kontrolnych.

Umiejętności składniowe osób z FAS określiłam na podstawie zbudowanego przez nie opowiadania dotyczącego historyjki obrazkowej, która pochodziła z *Logopedycznego testu przesiewowego dla dzieci w wieku szkolnym* autorstwa Stanisława Grabiasa, Zdzisława M. Kurkowskiego i Tomasza Woźniaka (2000).

Wypowiedzi osób badanych tworzone były w odniesieniu do pięciu zdarzeń historyjki o chłopcu, dziewczynce i psie. Dzieci miały za zadanie powiązać przedstawione wydarzenia w logiczny ciąg przyczynowo-skutkowy, uwzględniając przy tym następstwo czasowe. Musiały także nadać swoim wypowiedziom właściwą formę i wypełnić ją odpowiednim słownictwem, tworzącym różne struktury składniowe.

Układ przedstawionych w historyjce obrazkowej zdarzeń obejmował następujące sytuacje odniesienia:

1. Chłopiec biegnie.
2. Chłopiec biegnie, pies go goni.
3. Pies szarpie worek z ciapami.
4. Dziewczynka odbiera psu ciap.
5. Dziewczynka oddaje ciap chłopcu.

Podstawę teoretyczną analizy składniowej opowiadań stanowiły: w odniesieniu do zdań – składnia tradycyjna określona przez Zenona Klemensiewicza, natomiast w zakresie równoważników zdań – koncepcja Karin Musiołek.

Zdaniem nazwał Klemensiewicz (1981, s. 110) odcinek ciągu dźwiękowego, który jest nośnikiem kompletnego komunikatu. Ta najmniejsza jednostka składniowa powiadamia odbiorcę o myślach, uczuciach i pragnieniach osoby mówiącej. Podstawę zdania stanowi osobowa forma czasownika.

W tradycyjnej składni zdanie pojedyncze składa się z pięciu części, a mianowicie: podmiotu, orzeczenia, przydawki, dopełnienia i okoliczników. Tego rodzaju wypowiedziom przeciwstawia się zdania złożone, wśród których wyróżnia się:

- zdania współrzędnie złożone (łącznie, rozłączne, przeciwstawne, wynikowe);
- zdania podrzędnie złożone (podmiotowe, orzecznikowe, przydawkowe, dopełnieniowe, okolicznikowe: miejsca, czasu, celu, przyczyny, sposobu, przyzwolenia, warunku, stopnia i miary).

Wśród zdań złożonych, oprócz parataks i hipotaks, występują również wypowiedzenia wielokrotnie złożone, składające się ze zdań złożonych zarówno współrzędnie, jak i podrzędnie. Są to konstrukcje spotykane rzadziej niż wypowiedzenia wieloskładowe współrzędne, ale częściej niż wypowiedzenia wieloskładowe podrzędne.

Musiołek (1978, s. 151) definiuje równoważnik jako „zamknięty odcinek planu ekspresji, który nie posiada osobowej formy czasownika, a w danych warunkach pełni funkcję choćby najmniejszego komunikatu”. Szerokie ujęcie tego pojęcia stało się podstawą następującej klasyfikacji równoważników zdań:

- Równoważniki zdania kompletne – wypowiedzenia, w których substancja językowa stanowi nośnik pełnego komunikatu. Konstrukcje te posiadają człon konstytutywny, wyrażony wyrazami, będącymi osobową formą czasownika, zwany wyrazem orzeczeniowym, którego postać stanowi podstawę klasyfikacji tych struktur językowych na: równoważniki zdania ze zwerbalizowanym wykrzyknieniem; z czasownikami typu *trzeba, należy, warto*; z rzeczownikami typu *strach, wstyd, żal*; z bezokolicznikiem; z nieosobową formą czasownika; imiesłowowe równoważniki zdania; równoważniki zdania z zaimkiem *to* w funkcji *być, znaczyć*; z rzeczownikiem, przymiotnikiem, imiesłowem, zaimkiem, przysłówkiem, stanowiącymi orzecznik orzeczenia imiennego; z rudymmentarnym orzeczeniem (wyrazem orzeczeniowym) frazeologicznym; z innymi wyrazami i zwrotami pełniącymi funkcję wyrazu orzeczeniowego.
- Równoważniki zdania niekompletne – wypowiedzenia, które nie mają w swojej strukturze orzeczenia ani wyrazu orzeczeniowego. Ich brak może być związany z obecnością wyrażonego w sąsiednich zdaniach orzeczenia, do którego równoważnik nawiązuje formalnie i znaczeniowo. Niektóre konstrukcje bezczasownikowe są nośnikami komunikatu dzięki konsytuacji, w której odbywa się akt porozumiewania się, natomiast inne stają się komunikatem niezależnie od kontekstu. Relacje między otoczeniem językowym a wartościami komunikacyjnymi równoważników zdania niekompletnych stanowią kryterium podziału tych struktur na: równoważniki zdania, których substancja językowa jest nośnikiem pełnego komunikatu tylko w określonym kontekście (eliptyczne oraz nieeliptyczne); równoważniki zdania, których wartość komunikatywna nie zależy od kontekstu ani konsytuacji; równoważniki zdania uwarunkowane konsytuacją, które są nośnikiem komunikatu w wyniku współdziałania różnych kodów.

Wyniki badań

Analiza opowiadań sześciolatków z alkoholowym zespołem płodowym wskazuje, że w ich tekstach wystąpiły wszystkie rodzaje wypowiedzeń.

Najliczniejszą grupę stanowiły zdania pojedyncze, bowiem dzieci sześciolatnie z FAS zbudowały pięćdziesiąt sześć tego rodzaju konstrukcji, z czego wynika, że średnia ich użycia równa się 3,7. Zdania pojedyncze wystąpiły w czternastu opowiadaniach, tj. we wszystkich oprócz jednego. Największa ich liczba w jednym opowiadaniu to dziesięć, zaś najmniejsza – jeden.

Wszystkie zdania pojedyncze zbudowane przez sześciolatków z grupy badawczej były wypowiedziami oznajmującymi, zawierającymi średnio po cztery leksemy. Dane odnoszące się do rodzaju występujących w nich składników wskazują, że najliczniej reprezentowaną grupą były zdania (32)⁴ zawierające podmiot, orzeczenie i jedno lub dwa określenia (dopełnienie i/lub okolicznik), np. *Chłopczyk biegnie do szkoły; Piesek idzie za chłopcem; Pies mu złapał buta; Pies wyrzywał chłopcowi buty; Potem mama się zjawia; Dziewczynka się pobawiła z pieskiem; Pies ugryzł panią*. Rzadziej zdania (18) składały się z podmiotu, orzeczenia i minimum trzech określeń (przydawki i/lub dopełnienia i/lub okolicznika), np. *Pies wyciągnął mu buty z worka; Piesek gryzie mu torbę i bluzkę; Jakaś dziewczynka zabierała ten but; Dziewczynka dała buta temu panu*. Najmniejsza frekwencja dotyczyła zdań (6) zbudowanych z dwóch elementów: podmiotu i orzeczenia lub orzeczenia i dopełnienia, np. *Chłopiec biegnie; Wyciąga but*.

Mniej liczną grupą wypowiedzeń (w porównaniu do zdań pojedynczych) w opowiadaniach sześciolatków z FAS były zdania złożone. Dzieci z grupy badawczej zbudowały dziewiętnaście tego typu konstrukcji składniowych, z czego czternaście to zdania współrzędne, trzy – zdania podrzędne złożone i jedno wypowiedzenie wielokrotnie złożone. Średnia użycia tych struktur wynosi 1,2. Dziesięcioro badanych zastosowało w swoich tekstach konstrukcje złożone, natomiast pięcioro nie potrafiło zbudować tego rodzaju struktur. Największa liczba zdań złożonych w jednym opowiadaniu to trzy, a najmniejsza – jeden.

Biorąc pod uwagę liczbę zdań składowych w wypowiedzeniach złożonych, można stwierdzić, że najwięcej było konstrukcji dwuskładowych – trzynaście w wypowiedzeniach współrzędnych i trzy w podrzędnych. Struktury złożone z trzech zdań składowych reprezentowały dwie konstrukcje współrzędne, a grupę wypowiedzeń czteroskładowych stanowiło jedno zdanie wielokrotnie złożone.

⁴ Liczby w nawiasach oznaczają liczbę poszczególnych rodzajów wypowiedzeń skonstruowanych przez badane dzieci.

W przypadku wypowiedzeń parataktycznych najczęściej występowały zdania współrzędne łączne (13), których wypowiedzenia składowe były scalone bezspójnikowo lub za pomocą spójnika *i*, np. *Chłopiec idzie ze szkoły i biegnie za nim groźny pies; Przerwał worek, zabrał mięso; Dziewczynka podeszła do chłopca i dała mu buta; Przyszła dziewczynka, zabrała mu, no i dała chłopczykowi*. Jeden raz zostało użyte zdanie współrzędne przeciwstawne w celu zaznaczenia niezgodności między opisywanymi sytuacjami (*Chce wyrwać buta, ale pies też ciągnie*). Nie wystąpiły natomiast zdania współrzędne rozłączne ani wynikowe.

W przypadku wypowiedzeń hipotaktycznych sześciolatki z FAS użyły jednego rodzaju zdań podrzędnie złożonych – dopełnieniowych (3), np. *Nie wiem, co to jest; Dziewczynka chce, żeby pies oddał buta*.

Najmniej liczne spośród konstrukcji złożonych okazały się zdania wielokrotnie złożone, ponieważ w opowiadaniach dzieci z alkoholowym zespołem płodowym odnotowałam tylko jeden przykład tego rodzaju wypowiedzenia (*Zdarzyło się, że chłopczyk niósł worek, a nagle pies wyszedł, no i go gonił*).

W tekstach sześciolatek z grupy badawczej pojawiły się, oprócz konstrukcji czasownikowych, również struktury składniowe niezawierające czasowników. Wśród szesnastu równoważników zdań wystąpiło piętnaście równoważników kontekstowych oraz jedna konstrukcja równoważnikowa nieuwarunkowana kontekstem. Średnia ich użycia równa się 1,1. Równoważniki zdań znalazły się w tekstach ośmiu osób badanych, zaś sześcioro dzieci nie uwzględniło ich. Największa liczba tego rodzaju wypowiedzeń w jednym opowiadaniu to cztery, a najmniejsza – jeden.

Zrozumienie większości konstrukcji beczasownikowych użytych przez sześciolatki z grupy badawczej było możliwe jedynie na podstawie kontekstu. Niektóre równoważniki (8) stanowiły odpowiedź na pytanie zadane dziecku w trakcie badania. Czterokrotnie dzieci z FAS zastosowały te konstrukcje jako dopowiedzenia lub wyjaśnienia, np. *Podaje chłopczykowi kostkę. Kość; Później powiedziała jego mama... Nie, siostra*. Odnotowałam również nieumotywowane użycie tych struktur, w których wystąpiła elipsa orzeczenia, np. *Ale co tutaj?* W jednym przypadku użycie równoważnika było nieuwarunkowane kontekstem, co umożliwiło interpretację wypowiedzi bez konieczności odwoływania się do otoczenia językowego (*I już nic*).

Przedstawione w tabeli 1 dane liczbowe wskazują, że sześciolatki z FAS skonstruowały dziewięćdziesiąt jeden wypowiedzeń, w tym: pięćdziesiąt sześć zdań pojedynczych (62%), dziewiętnaście zdań złożonych (20%) oraz szesnaście równoważników zdań (18%). Największa liczba wypowiedzeń w jednym opowiadaniu równa się trzynastu, natomiast najmniejsza – trzy.

Najwyższa frekwencja zdań pojedynczych świadczy o tym, że dzieci z grupy badawczej skupiły się na opisie prostych zdarzeń i czynności wykonywanych przez bohaterów historyjki, rzadko uwzględniając przy tym ich motywacje czy konsekwencje działań.

TABELA 1. Rodzaje wypowiedzeń w opowiadaniach sześciolatek z grupy badawczej (z FAS)

Rodzaje wypowiedzeń		Liczba wypowiedzeń	
Zdania pojedyncze	zawierające podmiot i orzeczenie lub orzeczenie i dopełnienie	6	
	zawierające podmiot, orzeczenie i jedno lub dwa określenia (dopełnienie i/lub okolicznik)	32	
	zawierające podmiot, orzeczenie i minimum trzy określenia (przydawkę i/lub dopełnienie i/lub okolicznik)	18	
Zdania złożone	współrzędnie	złożone z dwóch zdań składowych	13
		złożone z trzech zdań składowych	2
	podrzędnie	złożone z dwóch zdań składowych	3
	wielokrotnie	złożone z czterech zdań składowych	1
Równoważniki zdań	kontekstowe	15	
	nieuwarunkowane kontekstem	1	

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

Z kolei trzy razy mniejsza liczba zdań złożonych wskazuje na trudności sześciolatek z FAS w ukazywaniu zależności semantycznych oraz składniowych między różnymi zjawiskami rzeczywistości. Czynność ta wymaga bowiem przeprowadzania złożonych operacji umysłowych, np. wyciągania wniosków, dostrzegania różnego rodzaju stosunków (czasowych, przestrzennych, celowych, warunkowych itp.) oraz powiązania struktur składowych hierarchicznym układem wypowiedzeń.

Najrzadziej reprezentowane w tekstach badanych równoważniki zdań wiązały się z rodzajem zadania, które polegało na samodzielnym zbudowaniu przez dzieci opowiadania. Konstrukcje beczasownikowe były używane przez sześciolatki w celu uzupełnienia informacji, udzielenia odpowiedzi oraz sformułowania pytań i zakończenia wypowiedzi.

Chcąc określić poziom umiejętności składniowych dzieci z alkoholowym zespołem płodowym, należy odnieść przedstawione dane do wyników dotyczących grupy kontrolnej. W opowiadaniach sześciolatek z tej grupy wystąpiły wszystkie rodzaje wypowiedzeń, ale w proporcjach innych niż w przypadku dzieci z FAS.

Sześciolatki z grupy kontrolnej skonstruowały czterdzieści jeden zdań pojedynczych, z których trzydzieści dziewięć miało charakter wypowiedzeń oznaj-

mujących, a dwa – rozkazujących (*Nie gryź mi worka! Nie zabieraj mi ciapów!*). Zdania pojedyncze odnotowałam we wszystkich tekstach badanych dzieci, średnia ich użycia wyniosła 2,7. Największa liczba tego rodzaju wypowiedzeń w jednym opowiadaniu to osiem, a najmniejsza – jeden.

Zdania pojedyncze skonstruowane przez dzieci z grupy kontrolnej zawierały średnio po pięć leksemów. Najliczniejszą grupę stanowiły konstrukcje (27) złożone z podmiotu, orzeczenia i minimum trzech określeń (przydawki lub/i dopełnienia lub/i okolicznika), np. *Maciek biegł szybko na salę gimnastyczną; Pewnego dnia Marek uśmiechnięty biegł do szkoły; Bardzo się chłopczyk spieszył do szkoły albo na mecz; Pewnego razu chłopczyk sobie do szkoły z plecakiem; Potem Michał znowu poszedł wesoły do szkoły; I w końcu dziewczynka dała temu chłopczykowi*. Mniej liczne okazały się zdania pojedyncze (14) zawierające podmiot, orzeczenie i jedno lub dwa określenia (przydawkę lub/i dopełnienie lub/i okolicznik), np. *Chłopiec biegł do szkoły; Później pies się przyłączył; Ten pies nazywał się Dżeki; Pies z nim walczył o ciapy; Koleżanka dała koledze buty*. Nie odnotowałam natomiast wypowiedzeń nierozwiniętych, a więc składających się jedynie z podmiotu i orzeczenia.

Najliczniejszą grupą wypowiedzeń zastosowanych w opowiadaniach przez sześciolatki z grupy kontrolnej były wypowiedzenia złożone (53), w tym: trzydzieści siedem zdań współrzędnych, siedem zdań podrzędnych i dziewięć konstrukcji wielokrotnie złożonych. Średnia ich użycia to 3,5. Konstrukcje złożone znalazły się w tekstach wszystkich dzieci. Największa liczba tego rodzaju zdań w jednej wypowiedzi wynosi sześć, a najmniejsza – dwa.

Uwzględniając liczbę zdań składowych w konstrukcjach złożonych, można stwierdzić, że najliczniej reprezentowane były wypowiedzenia dwuskładowe. Dwadzieścia sześć z nich miało formę parataks, a pięć – hipotaks. Odnotowałam również dwadzieścia wypowiedzeń trójskładowych, przy czym jednaście z nich wystąpiło w zdaniach współrzędnych, zaś dziewięć w konstrukcjach wielokrotnie złożonych. Najmniej liczne okazały się struktury zawierające cztery zdania składowe. Stwierdziłam obecność jednego tego rodzaju wypowiedzenia w zdaniach wielokrotnie złożonych.

W przypadku zdań złożonych najliczniejsze okazały się wypowiedzenia parataktyczne, a wśród nich wypowiedzenia współrzędne łączne (29), np. *Nagle złapał za worek i wyrwał ciapa; Piesek pociągnął za plecak i plecak się urwał; Basia wyjęła tego buta z zęb tego psa i dała Bartkowi; Potem pies zaczął go gonić i rozdarł mu worek, i zabrał kaptura; Dziewczynka była zła i zabrała pieskowi kaptura, i oddała chłopcowi; Jeden chłopiec mu wyrwał, dał temu chłopcu i pobiegł znowu do szkoły*. Pojawiły się również zdania współrzędne przeciwstawne (6), w których sześciolatki zauważyły różnice między treścią poszczególnych członów wypowiedzenia, np. *Chłopczyk uciekał, ale pies go wciąż gonił; W lewej ręce miał worek z butami, ale nie machał nim, i wynikowe (2), zawierające zdania składowe powiązane przyuczyno-skutkowo, np. *Pies zaczął szarpać worek, więc chłopiec chciał go wyrwać*.*

W analizowanym materiale wystąpiły dwa rodzaje zdań hipotaktycznych, które służyły przede wszystkim uzupełnieniu przekazywanych informacji wypowiedziami dopełnieniowymi (5), np. *Później chłopiec zauważył, że pies go goni; Później pies zobaczył, że ten chłopczyk tak trzęsie tym workiem; Później koleżanka zobaczyła, że ma buta kolegi*, oraz ukazaniu relacji czasowych (2), np. *Kiedy wrócił do domu, mama mu zszyla worek*.

W tworzeniu zdań wielokrotnie złożonych badane dzieci efektywnie korzystały z reguł składniowych, uwzględniając różnego rodzaju zależności parataktyczne i hipotaktyczne między zdaniami składowymi, np. *Później dziewczynka przyszła i chciała mu tego kapcia zabrać, ale ten pies nie pozwolił; Podbiegła do Marka i Dżekiego i powiedziała Dżekiemu, żeby zostawił jego kapcie; Nagle pies zauważył, że ma w ręku coś, co się trzęsie; Pobiegł za chłopcem i zobaczył, że ma worek*.

Dzieci sześćioletnie z grupy kontrolnej, oprócz zdań, zastosowały w swoich tekstach również sześć konstrukcji równoważnikowych, z których dwie to równoważniki kontekstowe, a cztery – niekontekstowe. Średnia ich użycia wynosi 0,4. Równoważniki zdań wystąpiły w tekstach sześciu badanych, zaś w opowiadaniach dziewięciorga dzieci nie odnotowałam ich obecności. Największa liczba tych struktur w jednym tekście to jeden.

Analiza materiału badawczego wskazuje, że wszystkie użyte przez sześciolatki z grupy kontrolnej równoważniki były uzasadnione. Stanowiły bowiem albo odpowiedź na zadane dziecku pytanie, albo formułę kończącą opowiadanie (*Koniec; Tyle*).

Z przedstawionych w tabeli 2 danych wynika, że dzieci sześćioletnie z grupy kontrolnej zastosowały dziewięćdziesiąt dziewięć wypowiedzeń, wśród których czterdzieści jeden to zdania pojedyncze (41%), pięćdziesiąt dwa – zdania złożone (53%), zaś sześć – równoważniki zdań (6%). Średnia ich użycia wynosi zatem 6,7. Największa liczba wypowiedzeń w jednym opowiadaniu równa się czternaście, natomiast najmniejsza – cztery.

Najliczniej reprezentowane konstrukcje składniowe w opowiadaniach sześciolatek z grupy kontrolnej to zdania złożone. Umiejętność zastosowania parataks i hipotaks to wynik rozwoju myślenia, które umożliwia dzieciom powiązanie wątków myślowych (a wśród nich zdarzeń, stanów i procesów) relacją przyczynowo-skutkową. Badane dzieci umiały więc porządkować świat na podstawie pewnych zależności między zjawiskami rzeczywistości oraz objaśniać zasady obowiązujące w nim.

Mniejsza frekwencja dotyczyła zdań pojedynczych, za pomocą których sześciolatki przedstawiły zdarzenia i czynności wykonywane przez bohaterów. Konstrukcje te służyły przede wszystkim do przekazywania informacji, jednak dwie miały charakter rozkazujący – były cytatami wypowiedzi bohaterów historyki, a więc ilustrowały ich emocje.

Najmniej liczne okazały się równoważniki zdań. Badane dzieci, stosując tego rodzaju konstrukcje, unikały powielania schematów składniowych oraz wykorzystywały schematyczną formułę finalizującą wypowiedź.

TABELA 2. Rodzaje wypowiedzeń w opowiadaniach sześciolatek z grupy kontrolnej

Rodzaje wypowiedzeń		Liczba wypowiedzeń	
Zdania pojedyncze	zawierające podmiot i orzeczenie lub orzeczenie i dopełnienie	–	
	zawierające podmiot, orzeczenie i jedno lub dwa określenia (dopełnienie i/lub okolicznik)	14	
	zawierające podmiot, orzeczenie i minimum trzy określenia (przydawkę i/lub dopełnienie i/lub okolicznik)	27	
Zdania złożone	współrzędnie	złożone z dwóch zdań składowych	26
		złożone z trzech zdań składowych	11
	podrzędnie	złożone z dwóch zdań składowych	5
	wielokrotnie	złożone z trzech zdań składowych	9
		złożone z czterech zdań składowych	1
Równoważniki zdań	kontekstowe	2	
	nieuwarunkowane kontekstem	4	

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

WYKRES 1. Poszczególne rodzaje wypowiedzeń w opowiadaniach sześciolatek z grupy badawczej (z FAS) i kontrolnej

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

Analiza liczby struktur składniowych i wzajemnej ich proporcji, średniej długości konstrukcji składniowych, a także rodzajów wypowiedzeń występujących w opowiadaniach sześciolatek z alkoholowym zespołem płodowym oraz ich rówieśników z grupy kontrolnej pozwala stwierdzić, że poziom umiejętności składniowych dzieci z FAS jest niższy niż osób z grupy kontrolnej. Na uproszczonej składni w tekstach sześciolatek z grupy badawczej może wskazywać ogólna mniejsza liczba konstrukcji składniowych zawartych w opowiadaniach, mniejsza średnia długość zdań, większa liczba wypowiedzeń pojedynczych w stosunku do złożonych, wyższy odsetek nieumotywowanych równoważników zdań w tekstach tworzonych samodzielnie oraz małe zróżnicowanie rodzajowe w przypadku konstrukcji parataktycznych i hipotaktycznych.

Uzasadnione wydaje się postawienie w tym miejscu pytania: Czy różnica w zakresie poziomu umiejętności składniowych utrzymuje się w wypadku dziecięciolatek z FAS i ich rówieśników z grupy kontrolnej? Odpowiedź na nie umożliwi analiza składniowa opowiadań zbudowanych przez dzieci z obu grup.

Dzieci dziesięcioletnie z grupy badawczej, tworząc opowiadanie, posłużyły się czterdziestoma trzema zdaniami pojedynczymi, z których czterdzieści dwa to wypowiedzenia oznajmujące, a jedno – zdanie pytające. Średnia ich użycia równa się 2,9. Obecność zdań pojedynczych odnotowałam w tekstach wszystkich badanych. Największa ich liczba w jednym opowiadaniu wynosi siedem, zaś najmniejsza – jeden.

Najliczniej reprezentowaną grupą spośród wypowiedzeń pojedynczych były konstrukcje (20) składające się z podmiotu, orzeczenia i jednego określenia (dopełnienia lub/i okolicznika), np. *Chłopiec biegł do domu; Chłopczyk biegnie do szkoły; Szedł pies za nim; Ja przed nim uciekałem; Pies go złapał; Dziewczynka to zauważyła, rzadziej dwóch, np. Rozrywa mu torbę z butami.* Częste były też wypowiedzenia (16) zbudowane jedynie z podmiotu i orzeczenia lub orzeczenia i dopełnienia, np. *Chłopak biegnie; Chłop idzie; Bierze buta; Buta zabrał; Chłopczyk podziękował.* Odnotowałam również, mniej liczne (7), zdania zawierające podmiot, orzeczenie i co najmniej trzy określenia (przydawkę lub/i dopełnienie lub/i okolicznik), np. *Potem ten pies porwał mi buta; Ten piesek poszedł za tą torbą i za chłopcem; Dziewczynka oddaje chłopczykowi tego buta; Później koleżanka oddaje chłopczykowi ten bucik.* Biorąc pod uwagę średnią liczbę leksemów (4,7) w zdaniach pojedynczych, można stwierdzić, że wypowiedzenia nie były rozbudowane.

Osoby z FAS wykorzystywały zdania pojedyncze przede wszystkim do opisu wydarzeń i biorących w nich udział bohaterów, ale wystąpiło także jedno pytanie, którego celem było uzyskanie informacji od interlokutora (*Co to jest?*).

Mniej liczne (w porównaniu do zdań pojedynczych) struktury składniowe występujące w opowiadaniach dziecięciolatek z alkoholowym zespołem płodowym to konstrukcje złożone. Badane dzieci posłużyły się trzydziestoma wypowiedzeniami złożonymi, z czego dwadzieścia cztery to zdania współrzędne,

dwa – zdania podrzędne, natomiast cztery – konstrukcje wielokrotnie złożone. Średnia użycia tych struktur wynosi 2,0. Czternaścioro dzieci z FAS uwzględniło w swoich wypowiedziach konstrukcje złożone, natomiast jedno dziecko nie zastosowało ich. Największa liczba struktur tego rodzaju w jednej wypowiedzi to siedem, a najmniejsza – jeden.

Wśród zdań złożonych najczęściej było konstrukcji dwuskładowych – dwadzieścia jeden w wypowiedzeniach współrzędnych oraz dwie w zdaniach podrzędnych. Z kolei struktury trójskładowe pojawiły się w trzech zdaniach współrzędnych i dwóch konstrukcjach wielokrotnie złożonych. Cztery wypowiedzenia składowe wystąpiły w dwóch zdaniach wielokrotnie złożonych.

W przypadku wypowiedzeń parataktycznych dziesięciolatki z FAS skonstruowały jedynie zdania współrzędne łączne (24), np. *Pewnego razu chłopczyk o imieniu Adam szedł do szkoły i miał bardzo dobry humor; Piesek złapał ten worek i rozszarpał go; Jakaś pani puściła psa ze smyczy i pies pobiegł za tym chłopcem; Później pomaga mu koleżanka i wyrwa psu buta; Później złapał worek, rozpruł, wyjął kapcia; Potem zaczął go pies gonić i rozgryzł mu torbę, i buta wziął*. Nie wystąpiły natomiast wypowiedzenia współrzędnie złożone rozłączne, przeciwstawne ani wynikowe.

Z kolei wśród zdań hipotaktycznych znalazły się dwa rodzaje wypowiedzeń, a mianowicie: podmiotowe (1; *Zdarzyło się, że pies go gonił*) i dopełnieniowe (1; *Później dziewczynka dała chłopczykowi, co ten pies jej urwał*).

Dzieci z FAS, tworząc konstrukcje wielokrotnie złożone, uwzględniały zarówno relacje parataktyczne, jak i hipotaktyczne między zdaniami składowymi, np. *Chłopczyk idzie do szkoły i po chwili pies go goni, bo zauważył zielony worek; Zobaczyła to dziewczynka, która wyrwała pieskowi ten talerz latający i dała temu chłopczykowi; Nagle ten pies zrobił mu dziurę w tym worku i wyjął trepka, który potrzebny był do szkoły, żeby założył trepki po szkole; Pewnego dnia szedł sobie chłopczyk i za nim biegł pies, który potargał mu worek i wziął dysk*.

W opowiadaniach dziesięciolatek z alkoholowym zespołem płodowym, obok wypowiedzeń czasownikowych, pojawiło się również dziesięć równoważników zdań, z których cztery to równoważniki kontekstowe, a sześć – nieuwarunkowane kontekstem. Średnia ich użycia wynosi 0,7. Równoważniki zdań wystąpiły w tekstach dziewięciorga dzieci, zaś sześcioro badanych nie zastosowało ich. Największa liczba tych struktur w jednym opowiadaniu to dwa, natomiast najmniejsza – jeden.

Niektóre równoważniki stanowiły odpowiedź na pytanie zadane dziecku w trakcie badania, więc były uzasadnione obecnością wyrażonego w sąsiednich zdaniach orzeczenia, do którego nawiązywały znaczeniowo. Inne zostały zastosowane jako dopowiedzenia lub wyjaśnienia (*Chłopak biegnie. Nie. Idzie sobie chłopczyk do szkoły; Ten pies rozrywa chłopczykowi worek na wf. Chyba*). W kilku przypadkach użycie równoważników było nieuwarunkowane kontekstem, lecz

więzało się z wykorzystaniem schematycznych formuł kończących opowiadanie (*Koniec; Koniec bajki pierwszej; Amen; Już*).

TABELA 3. Rodzaje wypowiedzeń w opowiadaniach dziesięciolatek z grupy badawczej (z FAS)

Rodzaje wypowiedzeń		Liczba wypowiedzeń	
Zdania pojedyncze	zawierające podmiot i orzeczenie lub orzeczenie i dopełnienie	16	
	zawierające podmiot, orzeczenie i jedno lub dwa określenia (dopełnienie i/lub okolicznik)	20	
	zawierające podmiot, orzeczenie i minimum trzy określenia (przydawkę i/lub dopełnienie i/lub okolicznik)	7	
Zdania złożone	współrzędnie	złożone z dwóch zdań składowych	21
		złożone z trzech zdań składowych	3
	podrzędnie	złożone z dwóch zdań składowych	2
	wielokrotnie	złożone z trzech zdań składowych	2
		złożone z czterech zdań składowych	2
Równoważniki zdań	kontekstowe	4	
	nieuwarunkowane kontekstem	6	

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

Przestawione w tabeli 3 wyniki wskazują, że dziesięciolatki z grupy badawczej skonstruowały osiemdziesiąt trzy różnego rodzaju wypowiedzenia, a mianowicie: czterdzieści trzy zdania pojedyncze (52%), trzydzieści zdań złożonych (36%) oraz dziesięć równoważników zdań (12%). Średnia ich użycia wynosi zatem 5,5. Największa liczba wypowiedzeń w jednym opowiadaniu równa się dziesięć, zaś najmniejsza – trzy.

Najwyższą frekwencję wśród wypowiedzeń odnotowałam w odniesieniu do zdań pojedynczych. Duża ich liczba świadczy o tym, że dzieci z FAS skupiły się na opisie prostych zdarzeń i czynności wykonywanych przez bohaterów historyjki, rzadko uwzględniając ich intencje, motywacje czy konsekwencje działań.

Z kolei niski odsetek zdań złożonych w tekstach dziesięciolatek z FAS wskazuje na deficyty w budowaniu tego rodzaju struktur ze względu na konieczność przeprowadzania złożonych operacji umysłowych (m.in. wyciągania wniosków) i dostrzegania różnego rodzaju zależności (czasowych, przestrzennych, celowych, warunkowych itp.). Wynika stąd, że dzieciom z alkoholowym zespołem

plodowym trudność sprawia połączenie w logiczną całość różnych treści wypowiedzi składowych oraz określenie stosunków współrzędności i podrzędności między nimi.

Najmniejszą frekwencję odnotowałam w odniesieniu do równoważników zdań. Konstrukcje bezczasownikowe były używane przez dzieci z FAS do odpowiedzi na pytania, poprawienia wcześniejszej wypowiedzi lub zakończenia opowiadania (jako formuła finitywna).

Określenie poziomu zdolności składniowych dziesięciolatków z alkoholowym zespołem plodowym wymaga odniesienia uzyskanych przez nich wyników do efektów osiągniętych przez ich rówieśników z grupy kontrolnej. W opowiadaniach dzieci z drugiej grupy znalazły się wszystkie rodzaje wypowiedzi (zdania pojedyncze, złożone, równoważniki zdań) obecne w tekstach badanych dzieci z FAS, ale inna była ich liczba i wzajemne proporcje.

Dziesięciolatki z grupy kontrolnej posłużyły się czterdziestoma siedmioma zdaniami pojedynczymi, z których wszystkie były wypowiedziami oznajmującymi. Średnia użycia tych konstrukcji wynosi 3,1. W swoich opowiadaniach zastosowało je czternaścioro spośród piętnaściora dzieci. Największa liczba tych wypowiedzi w jednym opowiadaniu to siedem, a najmniejsza – jeden.

Biorąc pod uwagę liczbę składników w zdaniach pojedynczych, można stwierdzić, że najczęściej stosowane były wypowiedzenia (32) zawierające podmiot, orzeczenie i minimum trzy określenia (przydawkę lub/i dopełnienie lub/i okolicznik), np. *Pewnego słonecznego dnia szczęśliwy Marek biegł do szkoły; Pewnego razu pewien chłopczyk biegł do szkoły; Pewnego razu chłopiec z tornistrem i workiem poszedł do szkoły; Pewnego razu Mikołaj biegł szybko z workiem w rękę i plecakiem do szkoły; Chłopiec nie mógł wyciągnąć mu z buzi kaptura; Nagle Zuzia zobaczyła tę sytuację; Jego koleżanka, Magda, wrywała psu buta; Później dziewczynka oddała go z uśmiechem Maciusiowi.* Rzadziej występowały konstrukcje (15) złożone z podmiotu, orzeczenia i dwóch określeń (przydawki lub/i dopełnienia lub/i okolicznika), np. *Przybiegła do niego jakaś dziewczynka; Dziewczynka oddała go właścicielowi; Kuba był jej bardzo wdzięczny i zadowolony; Ta historia skończyła się pozytywnie.* Średnia długość zdań pojedynczych skonstruowanych przez dziesięciolatki z grupy kontrolnej – 5,9 – wskazuje na znaczne rozbudowanie tych wypowiedzi.

W opowiadaniach dzieci z grupy kontrolnej najwyższa frekwencja dotyczyła zdań złożonych. Odnotowałam siedemdziesiąt trzy konstrukcje złożone, przy czym trzydzieści dziewięć z nich to zdania współrzędne, piętnaście – zdania podrzędne, zaś dziewiętnaście – wypowiedzenia wielokrotnie złożone. Średnia ich użycia równa się 2,3. Wszyscy badani wykorzystali w swoich opowiadaniach te typy konstrukcji składniowych. Największa liczba zdań złożonych w jednym opowiadaniu wynosi osiem, a najmniejsza – trzy.

Uwzględniając liczbę zdań składowych w konstrukcjach złożonych, należy stwierdzić, że dzieci budowały najczęściej wypowiedzenia dwuskładowe. W strukturach parataktycznych znalazło się ich trzydzieści siedem, a w hipotaktycznych – piętnaście. Z kolei konstrukcji trójskładowych było siedemnaście, a mianowicie: dwie w zdaniach współrzędnych i piętnaście w wypowiedzeniach wielokrotnie złożonych. Zdania zawierające cztery wypowiedzenia składowe pojawiły się cztery razy w konstrukcjach wielokrotnie złożonych. Najniższą frekwencję odnotowałam w przypadku struktury sześciuskładowej, która została użyta jednorazowo w zdaniu wielokrotnie złożonym.

Wśród zdań parataktycznych najliczniej reprezentowaną grupą były wypowiedzenia współrzędnie złożone łączne (27), w których przypadku treści elementów składowych wykazywały zgodność czasowo-przestrzenną, np. *Pewnego razu szczęśliwy chłopiec biegł szybko do szkoły i machał mocno workiem; Rozgryzł chłopcu worek i wyciągnął z niego jeden kapeć; A on rozszarpał jego worek i wyjął but, i uciekł; Później zjawiała się dziewczynka o imieniu Magda i wyrwała Reksowi but; Wtedy nadeszła jego koleżanka i wyrwała psu buta, i podała Kubie; Podeszła do Marka, oddała mu but; Oboje byli szczęśliwi i razem poszli do szkoły.* Wystąpiły również zdania współrzędnie złożone przeciwstawne (4), ilustrujące różnice między treściami poszczególnych członów wypowiedzenia, np. *Chłopiec nie był już uśmiechnięty, ale był smutny.* Z kolei zdania współrzędnie złożone wynikowe (8) posłużyły dzieciom do ukazania relacji przyczynowo-skutkowych, np. *Nie udało mu się uciec, więc pies wyrwał mu worek; Pewnego dnia chłopiec już był prawie spóźniony na lekcję, biegł więc szybko do szkoły.*

Tworząc wypowiedzenia hipotaktyczne, dzieci z grupy kontrolnej użyły konstrukcji: przydawkowych (5), np. *Zobaczył go brązowy pies, którego chyba zwał worek; Nagle zaczął biec za nim duży, brązowy pies, który chciał najpewniej dorwać jego worek; Wyciągnął mu kapcie, w które miał się przebrać w szkole; dopełnieniowych (3), np. *Sądzę, że biegł do szkoły, po plecaku i worku; Nie zauważył, że straszny pies idzie za nim; oraz okolicznikowych (7), np. *Był bardzo zadowolony, bo czeka go kolejny dzień fantastycznej nauki; Ona również szła do szkoły, ponieważ miała plecak; Byli oboje uśmiechnięci, no bo pomogli sobie; Chłopiec odzyskał buta w sposób ten, że Hania oddała mu buta.***

Badane dzieci, budując wypowiedzenia wielokrotnie złożone, efektywnie korzystały z reguł składniowych, uwzględniały zależności parataktyczne i hipotaktyczne między zdaniami składowymi, np. *Pewnego dnia Maciuś szybko biegł do szkoły, ponieważ myślał, że się spóźni; Zdaje mi się, że biegł do szkoły, bo miał plecak i zielony worek; Gdy był już przy szkole, nie zauważył pieska, który biegł za nim i chyba chciał go ugryźć; Nagle za nim pojawił się pies, ale on tego nie zauważył i biegł dalej; Machał tak mocno workiem, że jakiś pies się zdenerwował i zaczął go gonić; Chłopiec się bardzo przestraszył, ale zauważył, że obok była jakaś dziewczynka; Dziewczynka sobie przechodziła i zobaczyła, co się stało, więc zła*

zaczęła zabierać pieskowi buta; Wszystko to widziała Ania, która zastąpiła mu drogę i wyrwała psu but; Byli we dwójkę bardzo szczęśliwi dlatego, że dziewczynka zaprzyjaźniła się z chłopcem, a chłopiec odzyskał swój kapeć.

W opowiadaniach dziesięciolatek z grupy kontrolnej odnotowałam również pięć struktur równoważnikowych, a mianowicie: jeden równoważnik kontekstowy oraz cztery równoważniki nieuwarunkowane kontekstem. Średnia ich użycia równa się 0,3. Konstrukcje równoważnikowe znalazły się w wypowiedziach pięciorga dzieci z grupy, natomiast nie było ich w tekstach pozostałych dziesięciorga. Największa liczba równoważników w jednym opowiadaniu to jeden.

Wszystkie użyte przez dziesięciolatki równoważniki były uzasadnione. Stanowiły bowiem albo odpowiedź na pytanie zadane dziecku w trakcie badania, albo formułę kończącą opowiadanie (*Koniec*).

TABELA 4. Rodzaje wypowiedzeń w opowiadaniach dziesięciolatek z grupy kontrolnej

Rodzaje wypowiedzeń		Liczba wypowiedzeń	
Zdania pojedyncze	zawierające podmiot i orzeczenie lub orzeczenie i dopełnienie	–	
	zawierające podmiot, orzeczenie i jedno lub dwa określenia (dopełnienie i/lub okolicznik)	15	
	zawierające podmiot, orzeczenie i minimum trzy określenia (przydawkę i/lub dopełnienie i/lub okolicznik)	32	
Zdania złożone	współrzędnie	złożone z dwóch zdań składowych	37
		złożone z trzech zdań składowych	2
	podrzędnie	złożone z dwóch zdań składowych	15
	wielokrotnie	złożone z trzech zdań składowych	15
		złożone z czterech zdań składowych	4
		złożone z sześciu zdań składowych	1
Równoważniki zdań	kontekstowe	2	
	nieuwarunkowane kontekstem	4	

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

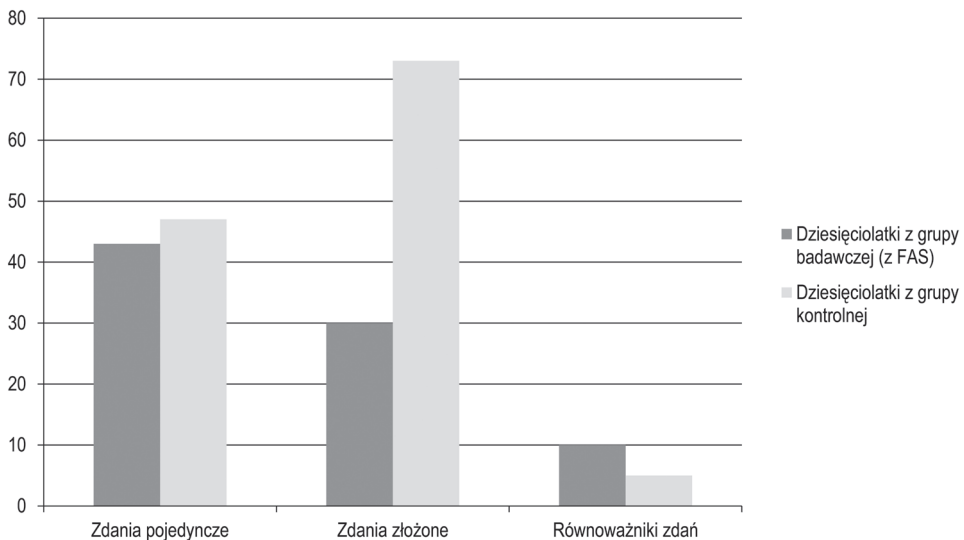
Dane liczbowe zawarte w tabeli 4 wskazują, że dziesięciolatki z grupy kontrolnej utworzyły sto dwadzieścia siedem różnego rodzaju konstrukcji składniowych. Odnotowałam wśród nich czterdzieści siedem zdań pojedynczych (37%),

siedemdziesiąt cztery zdania złożone (58%) oraz sześć równoważników zdań (5%). Średnia ich użycia równa się więc 8,3. Największa liczba wypowiedzeń w jednym opowiadaniu to trzynaście, a najmniejsza – sześć.

Najliczniejsza grupa struktur składniowych w opowiadaniach dziesięciolatek z grupy kontrolnej to zdania złożone. Choć są to struktury trudne do realizacji ze względu na skomplikowany schemat składniowy oraz konieczność dostrzegania stosunków semantycznych, to badane dzieci efektywnie korzystały z nich. Użycie ich przez dziesięciolatki z grupy kontrolnej świadczyło o umiejętności przedstawiania relacji nadrzędności i podrzędności między składnikami wypowiedzenia. Zastosowanie konstrukcji parataktycznych i hipotaktycznych odzwierciedla umiejętność powiązania zjawisk opisywanej rzeczywistości (zdarzeń, stanów i procesów) w logiczną całość. Fakt ten wskazuje na wysoki poziom rozwoju myślenia przyczynowo-skutkowego.

Mniejsza frekwencja dotyczyła zdań pojedynczych, za pomocą których dziesięciolatki przedstawiały nie tylko proste zdarzenia i czynności wykonywane przez bohaterów, lecz także motywację, przyczyny oraz skutki ich działań. Biorąc po uwagę średnią liczbę leksemów w zdaniach, można stwierdzić, że wypowiedzenia były rozbudowane, co przełożyło się na duży zasób przekazywanych przez osoby badane informacji.

Najmniej liczne okazały się równoważniki zdań, które dzieci z grupy kontrolnej wykorzystały jedynie do odpowiedzi na pytanie (unikając powielania schematów składniowych) lub jako formuły kończące wypowiedź.

WYKRES 2. Liczba poszczególnych rodzajów wypowiedzeń w opowiadaniach dziesięciolatek z grupy badawczej (z FAS) i kontrolnej

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę liczbę wypowiedzeń i wzajemne proporcje tych konstrukcji składniowych, średnią długość zdań, a także rodzaje wypowiedzeń złożonych w opowiadaniach dziesięciolatek z alkoholowym zespołem płodowym oraz ich rówieśników z grupy kontrolnej, można stwierdzić, że dzieci z FAS wykazują niższe umiejętności składniowe niż osoby z grupy kontrolnej. O obniżonym poziomie ich zdolności w zakresie składni świadczy mniejsza liczba wszystkich wypowiedzeń w opowiadaniach, mniejsza średnia długość zdań, większa frekwencja konstrukcji pojedynczych niż wypowiedzeń złożonych i równoważników zdań, mniejsze zróżnicowanie w odniesieniu do rodzajów parataks i hipotaks.

Wnioski

Wyniki badań sugerują, że zarówno sześciolatki, jak i dziesięciolatki z alkoholowym zespołem płodowym prezentują obniżoną zdolność wykorzystywania reguł składniowych w porównaniu do swoich rówieśników. Ujawnia się ona poprzez posługiwanie się przez dzieci z FAS w większym stopniu zdaniami pojedynczymi niż złożonymi oraz częstsze używanie równoważników zdań podczas samodzielnego tworzenia tekstów. Stosowanie prostych schematów składniowych wystarcza im do przedstawienia różnych elementów rzeczywistości, w wielu przypadkach bez zagłębiania się w przyczynowo-skutkowe powiązania między nimi. Wydaje się, że nieskomplikowane konstrukcje składniowe są łatwiejsze do zapamiętania i zastosowania dla dzieci z FAS niż struktury złożone, wymagające większych umiejętności zdaniotwórczych, m.in. zastosowania odpowiednich reguł gramatycznych.

Charakterystyczne dla tekstów dzieci z FAS jest także niewielkie zróżnicowanie rodzajowe złożonych struktur składniowych. Sytuacja ta może wynikać zarówno z trudności w zakresie naśladowania skomplikowanych schematów składniowych, jak i z problemów w operowaniu informacjami. Mimo znajomości różnych typów zespołów parataktycznych dzieci z alkoholowym zespołem płodowym najczęściej posługują się wypowiedziami łącznymi, w których przedstawione czynności uzupełniają się. Rzadziej stosują natomiast zdania przeciwstawne, rozłączne i wynikowe, wymagające określenia stosunków treściowych między opisywanymi zjawiskami, a więc wzajemnego ich przeciwstawiania się, wykluczania się lub wynikania jednego z drugiego.

Z kolei ograniczone zdolności dzieci z FAS posługiwania się różnego rodzaju wypowiedziami hipotaktycznymi mogą mieć swoje uzasadnienie w występujących u tych dzieci deficytach dotyczących dostrzegania pewnych zależności

(czasowych, przestrzennych, celowych, warunkowych itp.) między faktami, dookreślenia ich, a także wnioskowania. Dokonywanie tych złożonych operacji umysłowych i łączenie w logiczną całość różnych treści wypowiedzeń składowych nie jest prostym zadaniem dla osób z alkoholowym zespołem płodowym ze względu na występujący u nich schematyzm myślenia.

Porównanie wyników osiągniętych przez dzieci z FAS i ich rówieśników z grup kontrolnych dowodzi, że osoby narażone w okresie płodowym na działanie alkoholu przeważnie nie osiągają kompetencji składniowych charakterystycznych dla swojego wieku.

Bibliografia

- AASE, J.M. (1998). Kliniczne rozpoznawanie Alkoholowego Zespołu Płodowego (FAS). Trudności w wykrywaniu i diagnostyce. W: M. ŚLÓRSKA (red.), *Uszkodzenia płodu wywołane alkoholem. Alkohol a zdrowie* (s. 1–11). Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- AITCHISON, J. (1976). *Ssak, który mówi. Wstęp do psycholingwistyki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- BURD, L., COTSONAS-HASSLER, T.M., MARTSOLF, J.T., KERBESHIAN, J. (2003). Recognition and management of fetal alcohol syndrome. *Neurotoxicology and Teratology*, 25, 681–688. <https://doi.org/10.1016/j.ntt.2003.07.020>.
- CHOMSKY, N. (1982). *Zagadnienia teorii składni*. Tłum. I. JAKUBCZAK. Wrocław: Ossolineum.
- CHURCH, M.W., GERKIN, K.P. (1988). Hearing disorders in children with fetal alcohol syndrome: findings from case reports. *Pediatrics*, 82(2), 147–154.
- EDWARDS, W.J., GREENSPAN, S. (2010). Adaptive behavior and Fetal Alcohol Spectrum Disorders. *Journal of Psychiatry & Law*, 38, 419–447. <https://doi.org/10.1177/009318531003800404>.
- ELIOT, L. (2003). *Co tam się dzieje? Jak rozwija się mózg i umysł w pierwszych pięciu latach życia*. Poznań: Media Rodzina.
- FILIPIAK, E. (2002). *Konteksty aktywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*. Bydgoszcz: Akademia Bydgoska.
- GLEASON, J.B., RATNER, N.B. (2005). *Psycholingwistyka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- GOPNIK, A., MELTZOFF, A.N., KUHL, P.K. (2004). *Naukowiec w kołysce. Czego o umyśle uczą nas małe dzieci*. Poznań: Media Rodzina.
- GRABIAS, S., KURKOWSKI, Z.M., WOŹNIAK, T. (2002). *Logopedyczny test przesiewowy dla dzieci w wieku szkolnym*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego, Polskie Towarzystwo Logopedyczne.
- GRAY, D.D. (2010). *Adopcja i przywiązanie. Praktyczny poradnik dla rodziców*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- GREEN, J.H. (2007). Fetal alcohol spectrum disorders: understanding the effects of prenatal alcohol exposure and supporting students. *Journal of School Health*, 77(3), 103–108. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2007.00178.x>.

- HORECKA-LEWITOWICZ, A., LEWITOWICZ, P., ADAMCZYK-GRUSZKA, O., SKAWIŃSKI, D., SZPRINGER, M. (2013). Objawy, przebieg i postępowanie w alkoholowym zespole płodowym. *Studia Medyczne*, 29(2), 195–198.
- HOYME, H.E., et al. (2005). A practical clinical approach to diagnosis of fetal alcohol spectrum disorders: Clarification of the 1996 Institute of Medicine criteria. *Pediatrics*, 115(1), 39–47. <https://doi.org/10.1542/peds.2004-0259>.
- HRYNIEWICZ, D. (2007). *Specyfika pomocy psychologiczno-pedagogicznej dzieciom z FAS*. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Wydawnictwo Edukacyjne PAMPAMEDIA.
- JADCZAK-SZUMIŁO, T. (2009). *Neuropsychologiczny profil dziecka z FASD. Studium przypadku*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne PAMPAMEDIA.
- JANZEN, L.A., NANSON, J.L., BLOCK, G.W. (1995). Neuropsychological evaluation of preschoolers with fetal alcohol syndrome. *Neurotoxicology and Teratology*, 17(3), 273–279. [https://doi.org/10.1016/0892-0362\(94\)00063-J](https://doi.org/10.1016/0892-0362(94)00063-J).
- KACZMAREK, L. (1953). *Kształtowanie się mowy dziecka*. Poznań: Polskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- KACZYŃSKA, L. (2008). FAS – płodowy zespół alkoholowy – zagrożenia wynikające z działania alkoholu na płód. W: A. STECIWKO, M. WOJTAL, D. ŻURAWICKA (red.), *Pielęgnacyjne i kliniczne aspekty opieki nad chorymi. Wybrane zagadnienia* (t. 1, s. 44–50). Wrocław: Continuo.
- KLECKA, M. (2004). Alkoholowy Zespół Płodowy FAS. Zaburzenia pierwotne i wtórne. *Bliżej Przedszkola. Wychowanie i edukacja*, 4(31), 26–27.
- KLEMENSIEWICZ, Z. (1981). *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KLIMCZAK, J. (2011). Fetal Alcohol Syndrome – czyli skutki oddziaływania alkoholu na płód. W: M. BANACH (red.), *Alkoholowy zespół płodu. Teoria–diagnoza – praktyka* (s. 147–156). Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, Wydawnictwo WAM.
- KODITUWAKU, P.W. (2009). Neurocognitive profile in children with fetal alcohol spectrum disorders. *Developmental Disabilities Research Reviews*, 15(3), 218–224. <https://doi.org/10.1002/ddrr.73>.
- KOŁODZIEJCZYK, A. (2011). Późne dzieciństwo – młodszy wiek szkolny. W: J. TREMPAŁA (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Podręcznik akademicki* (s. 234–258). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KOWALSKI, S. (1962). *Rozwój mowy i myślenia dziecka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KRAKOWIAK, M. (2019). Umiejętność analizy fonemowej dzieci z alkoholowym zespołem płodowym. *Logopedia Silesiana*, 8, 206–235. <https://doi.org/10.31261/LOGOPEDIASILESIANA.2019.08.10>.
- KURCZ, I. (2005). *Psychologia języka i komunikacji*. Warszawa: Scholar.
- LEWICKA, M. (2015). O składni wypracowań gimnazjalistów (na podstawie wybranych prac pisemnych). *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 22(2), 183–198. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2015.22.2.10>.
- LIS, M. (2011). Zdążyć przed FAS. *Wychowawca*, 9, 5–6.
- LISZCZ, K. (2010a). *Jestem nauczycielem dziecka z FAS*. Toruń: Fundacja „Daj Szansę”.
- LISZCZ, K. (2010b). *Rozpoznaję Alkoholowy Zespół Płodowy – FAS. Materiały informacyjne dla lekarzy*. Toruń: Fundacja „Daj Szansę”.
- ŁUCZYŃSKI, E. (2010). Akwizycja gramatyki języka polskiego. *Psychologia Rozwojowa*, 15(1), 9–18.
- MAZURKIEWICZ-SOKOŁOWSKA, J. (2006). *Transformacje i strategie wiązania w lingwistycznych badaniach eksperymentalnych*. Kraków: Universitas.
- MICHAELIS, E.K., MICHAELIS, M.L. (1998). Komórkowe i molekularne podstawy teratogennych właściwości alkoholu. W: M. ŚLÓRSKA (red.), *Uszkodzenia płodu wywołane alkoholem*.

- Alkohol a zdrowie* (s. 25–34). Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- MUSIOŁEK, K. (1978). *Równoważnik zdania we współczesnym języku polskim*. Wrocław: Ossolineum.
- MICHALIK, M. (2011). *Kompetencja składniowa w normie i w zaburzeniach. Ujęcie integrujące*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- MYSTKOWSKA, H. (1970). *Właściwości mowy dziecka sześćo–siedmioletniego*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- NICCOLS, A. (2007). Fetal alcohol syndrome and the developing socio-emotional brain. *Brain and Cognition*, 65, 135–142. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2007.02.009>.
- PAWŁOWSKA-JARON, H. (2011). Sfery zaburzonego rozwoju dziecka z FAS. W: M. MICHALIK (red.), *Biologiczne uwarunkowania rozwoju i zaburzeń mowy* (t. 2, s. 123–140). Kraków: Collegium Columbinum.
- PIROGOWICZ, I., HOFFMANN, K., GWIAZDA, E. (2008). Alkoholowy zespół płodowy (FAS) jako przyczyna wcześniactwa i hipotrofii wewnętrznej. W: I. PIROGOWICZ, A. STECIWKO (red.), *Dziecko i jego środowisko. Noworodek przedwcześnie urodzony – trudności i satysfakcje* (s. 58–65). Wrocław: Continuo.
- PORAYSKI-POMSTA, J. (2011). Zagadnienie periodyzacji rozwoju mowy dziecka. *Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne*, 20, 173–198.
- RITTEL, T. (1994). *Podstawy lingwistyki edukacyjnej. Nabywanie i kształcenie języka*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- SIUDZIŃSKA, N., BRZESKIEWICZ, K. (2020). Kompetencje składniowe dzieci w wieku 6,5–7,5 (na przykładzie wypowiedzi z czasownikami ruchu). *Slavistica Vilnensis*, 65(1), 103–117. [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2020.65\(1\).39](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2020.65(1).39).
- SMOCZYŃSKI, P. (1955). *Przyswajanie przez dziecko podstaw systemu językowego*. Wrocław: Ossolineum.
- SOKOL, R.J., CLARREN, S.K. (1989). Guidelines for use of terminology describing the impact of prenatal alcohol on the offspring. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 13(4), 578–598. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.1989.tb00384.x>.
- ŚWIĘCICKA, M. (1991). Środowiskowe uwarunkowania składni dzieci sześćo- i siedmioletnich. W: J. PORAYSKI-POMSTA (red.), *Zagadnienia komunikacji językowej dzieci i młodzieży* (s. 63–69). Warszawa: Elipsa.
- ŚWIĘCICKA, M. (1997). Umiejętności zdaniotwórcze dzieci w wieku przedszkolnym. W: J. OŹDŻYŃSKI, T. RITTEL (red.), *Sprawności językowe* (s. 237–243). Kraków: Edukacja.
- VASTA, R., HAITH, M.M., MILLER, S.A. (2004). *Psychologia dziecka*. [Tłum. M. BABIUCH et al.]. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.